بۆچی فەلسەفە لە یۆنان سەریهەڵدا؟.. ئەرد ئەبدوڵا

کاتێک سەیری مێژووی فەلسەفە دەکەین، بۆتایبەتی فەلسەفەی خۆرئاوایی، یۆنان دەبێتە دایکی هەموو فکر و فەلسەفەی خۆرئاوا و لێرەوە سەرەتای گومان و پرسیارکان لەبارەی بوون و مرۆڤ و سیستمی سیاسیی و ئابووریی و زانست سەریهەڵدا. لەکاتێکدا یۆنان وەک بچووک، بەتام کەمێک فیلسوف و زانای گەورەی بە جیهان بەرهەمهێناوە. ئەمش بۆتە مایەی پرسیار و لێکۆڵینەوە لای زۆربەی مێژوونووسان و فیلسوفکانی جیهان، بۆچی لەم وەک بچووکەی ئۆروپاوە، فکرو فەلسەفەی ئۆروپا لەدایک بوو؟ ئەو هۆکارانە چین کە وایکردووە کە یۆنان ببێتە دایکی فکر و فەلسەفەی خۆرئاوا؟ بۆچی تەنها لە یۆنان لە شوێنکی تر فەلسەفە سەریهەڵنەدا؟
دیارە لەمشدا کەمێک هۆکاری جوگرافیی، مێژوویی، ئابووریی و کەمایەتیی رەگەزی بەرچاویان هەبووە لە سەرهەڵدانی فەلسەفە لە یۆنان.
ئەمە لەم وتارەدا هەوڵ دەدەین ئاماژە بە هەندێک هۆکار و فاکت بدەین، کە رەگەزی بەرچاویان هەبووە لە سەرهەڵدان و گەشەسەندنی فەلسەفە و فکری یۆنانی کۆن.

مانای فەلسەفە
سەرەتا پێمخۆشە لە مانای وشکەوە دەستپێبکەم، چونکە ئەویش لە زمانی یۆنانی کۆنەوە هاتووە. وشەی Philosophy فیلەسەفی لە دوو وشەی لێکدراوی یۆنانی پێکدێت کە مانای خۆشەویستی بە حیکمەت دەگەیەنێت، بە یەکەمجاریش وشەی فەلسەفە یان فیلەسەفی لایەن فیلسوفی یۆنانی فیساگۆرسەوە بەکارهات و چووە ناو فەرهەنگی فکری جیهانەوە. فیلسوفیش ئەو کەسانە بوون کە بە دوای راستیدا دەگەڕان ئەوەش لە رەگەی تێدا مانەوە.
لە سەدەی پێنجەمی پێش زاینەوە، وشەی فەلسەفە و فیلسوف لە یۆنان سەریهەڵدا، بەتام دووبارە با پرسین بۆچی لێرە نزیک لە شوێنی تر ئەم دوو شتە سەریان هەڵدا؟

پەگەی جوگرافی
هەمیشە جوگرافیا و کەشوهەوا کاریگەریان بەسەر مرۆڤکانەوە هەیە

بە هەبژاردنی شوێنی مانەوە و ژیان. ئەم خاڵە زیاتر فیلەسوفی ناسراوی فەرەنسی مۆنتسکیۆ داکۆکی لێدەکات. کاتێک سەیری یۆنان دەکەین، دەکەوێتە سەر دەریای سپی ناوەڕاست و باشووری کیشوەری ئەورووپاوە. هەمیشە کێشوەوایەکی مام ناوەندی هەبووە. یۆنان سروشتێکی جوانی هەیە، دەتوانیت شاخ و کێوی بەرز ببینیت، هەروەها پەدەشتی کاکی بە کاکی، دەریایەکی شینی پاک و بێگەرد، بوونی چەندین دوورگەی جوان. هەموو ئەمانەش کاریگەریان لەسەر کەسایەتی مرۆڤەکان دەبێت. وێک (ویلی دیورانت) مێژوونوس و بیرمەندی ناسراوی ئەمریکاییش لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا «مێژووی شارستانییەتەکان» دەڵێت: بوونی کێشوەوایەکی مام ناوەند و ڕووبار و دەریایەکی گەورە، وایکرد کە مرۆڤ وەک یۆنان هەبژارەت و تێیدا بژیی و شارستانی یۆنانیش سەریهەڵدا.»
دیارە جوگرافیا کەمەک سیفاتی باشی تری بە یۆنانییەکان بەخشی، بەتایبەتی لە ڕووی کەلتوریەوە.

نەبوونی دوورەتێکی ناوەندی بەهەز
ئەم پێگە جوگرافییەشی کەمەک خاسیەتی باشی تری پێ بەخشیووە. یۆنان بە حوکمی بوونی کەمەک دوورگەی بچووک، وایکردووە کە دوورەتی بەهەز و ناوندی وەکو لە ناوچەی میزۆپۆتامیا یان چین یان میسر دروست نەبێت، بەکو کەمەک دوورەتشاری بچووک هەبوون وەکو ئاسینا، تا لە کۆتاییدا ئاسکەندەری مەکدۆنی و باوکی هەموویان دەگرن و ئیمپراتۆریەتی یۆنانی بەهەز دروست دەکەن.
یۆنان وەکو میسر نەبوو کە فیرعەونێکی ستەمکار حوکمی بکات ژیان و ئازادیی تاکەکان پێشێل بکات، نەبوونی ئەم حوکمە ستەمکارەش وایکرد کە خەڵکی ئازادانە بژین و پرسیار لەبارەی هەموو شتێکەوە بکەن و ترسی کوشتن و سزادانیان نەبێت، بە واتایەکی تر « وشە یان قسە» سزای لەسەر نەبوو.
بوونی جۆری دوورەتشاریی وایکردووە کە جۆرە سیستەمێکی ئازاد و دیموکرات لە یۆنان دروست بێت بەتایبەت لە ئاسینادا، بەپێی بۆچوونی ویلی دیورانت بێت، باشترین نموونەی دیموکراسی بووە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا. بوونی سیستمی ئازاد و دیموکراتیش وایکردووە کە خەڵکی ئازاد بن لە پرسیارکردن و قسەکردن، هەرئەمەش وایکردووە کە بە گومانەوە سەیری هەموو شتێک بکەن. وەکو دەشزانین سەرەتای هەموو فەلسەفەیەکیش بە پرسیار و گومان دەستپێدەکات.
هەرچەندە هەندێک کاتیش دوورەتشاری بەهەزیش دروستبووە و خەڵکی چوونەتەوە بەتایبەتی لە ئاسینادا، بە نموونە لەسەردەمی سوکراتدا. کە لەسەر بۆچوونە فکرییەکان سزای کوشتنی بەسەردا

سەپێنرا، هەرچەندە تا ئەمڕۆش یۆنانییەکان لەو کارەیان پێشیمانن و خەیان بە تاوانبار دەزانن بەرامبەر بە فەلسەفە.

نزیکی لە شارستانییە جیهانییەکانی تر

دووبارە جوگرافیا سوودەکی تری بە یۆنان گەیاندووە، ئەویش ئەویە کە یۆنان خۆی لە نزیک کەمەرەکی شارستانیدا دەبینیتەوە، لە باشووری دراوسێی شارستانی میسری، کە یەکێکە لە شارستانییە مەزنەکانی جیهان، لە خەرهەساتیشەوە دراوسێی شارستانییە مەزنەکانی میزۆپۆتامیا و ئێران بووە، هەر لە رێگەی ئەمانیشەوە ئاشنایەتی بە شارستانیی هیند و چین هەبووە.

لە کۆندا یۆنان ببووە چەقی هەموو شارستانییە مەزنەکانی ئەوکاتی جیهان، ئەمانەش چ لە رووی فکریی و سیاسیی و ئابووریی و فەرهەنگییەوە، کاریگەریی گەورەیان بەسەر یۆنانەوە هەبووە.

گەشەسەندنی لایەنی ئابووری

لە سەدەی 5 پێش زایینەدا یۆنان گەشەیەکی ئابووری گەورەی بەخۆوە بینی، جگە لە لایەنی کشتووکاڵی، لایەنی بازرگانیش زۆر بەهێز بوو، لەوکاتەدا یۆنان بووە کاروانسەرایەکی گەورە لەنێوان خەرهەسات و خەرئاوادا. ئەمەش وایکرد کە کەمەگەی یۆنانی گەلانکاری گەورەی بەسەردا بێت، جگە لە خانەدانەکان، چینی بازرگان و خەڵکی دەوڵەمەند پەیدا بێت. چینێک پەیدا بوو، کە دەیتوانی دەستی بە زانست و کتێبی گرنگ بگات، کەمێک خەشگوزەران بژی. بەحوکمی گەشەسەندنی بازرگانی، بواری کەشتیوانیش پێشکەوت، ئەمەش وایکرد کە گرنگی زیاتر بە زانست بدرێت بەتایبەتی لە بواری فەلەکناسییدا. نابێت ئەوەشمان لەیادبچێت، کە بەشێکی زۆری فەیلەسوفانی یۆنان، پێشتر زانا بوونە لەوانە تالیس و فیساگۆرس، کە بە باوکی فەلسەفەی یۆنانی ناودەبرێن.

کاریگەریی ئەفسانەکان

یۆنان پێش ئەوەی ببێتە مەبەندی فکرو فەلسەفە، مەبەندی کەمەرەکی ئەفسانەی گەورەیە کە هەتا ئەمەش بە ئەفسانە مەزنەکانی جیهان دادەنرێن بەتایبەتی ئەفسانەی ئەلیادەو ئەدیسە. ئەم ئەفسانانە رۆڵی گەورەیان لە سەر ئەندێشە و بیرکردنەوەی تاکی یۆنانی هەبوو، چونکە ئەم ئەفسانانە باسی ژیانی کەمەایەتیی و سیستمی سیاسی و ئیداریی و تاادەیەکیش ئابووریان کردووە. ئەم ئەفسانانە بوونە بەردی بناغە بە قسەکردن لەبارەی مرۆڤ، سیستمی کەمەایەتی، بوون، خودا و زۆر شتی تریش. یۆنانییەکان لە رێگەی ئەفسانەکانەوە توانیان پتر بە هونەری گەلانەوە و نووسین و توانا فکرییەکانی

خەیان بددەن.

نەبوونی دەستاتیکی ئایینیی بەهەز

هەتا ئایینی مەسیحی باوەنبووە لە یونان، کەمەک ئایینی سروشتی لەناو خەکیدا باوبوو، ئەو ئایینانەش نەبوونە هەی دروستبوونی چینەکی بەهەزی پیاوی ئایینی، کە ببنە پاسەوانی زمان و جێستەی خەکی و خەیان بکەن بە وەکیلی خودا لەسەر زەوی. وەکو نووسەر و بیرەندی میسریش «محەمەد زەکەریا تەفیق» دەڵێت: بە ماوەی 8 سەدە قوتابخانەی لیسیومی ئەرستە بردەوام بوو لەسەر خوێندن و وانە وتنەوە بە خوێندکارانی، هەتاوەکو کاتێک ئایینی مەسیحی باوبووە بە فەرمانی کوستەنتین قوتابخانەکە داخراوە و فەلسەفەش حەرام کراوە. لە زەربەی وەاتانی جیهان، زەرجار پیاوانی ئایینی بوونەتە رێگر لە گەشەسەندنی فکر و فەلسەفە، بەڵام یونان پێش ئەوەی ببێتە مەسیحی، ئەم کێشەیەی نەبووە.

بوونی قووتابخانەی فکریی و زانستی بەهەز

هەمیشە بە پێشکەوتنی هەر شتێک پێویستیت بە ژەرخانێکی بەهەز هەیە، جا شتی فکریی بێت یان تەنانەت پیشەیی بێت، بە هەموو شتێک پێوستیت بە مامەستا و قوتابخانە هەیە تاوەکو خوێندکارانی وانەی تێدا بخوێنن و ئەزموونی خەیان تاقیبکەنەوە و توانا فکرییە و جێستەیەکانی خەیان تێدا بەرجەستە بکەن. هەر لە دەر زەمانەوە بەتایبەتی لەسەردەمی فیساگەرسەوە قوتابخانەی فکریی و زانستی پێدابوو، دواتریش لە سەردەمی ئەفلاتوندا بە یەکەمجار قوتابخانەی تایبەت بە فکر و فەلسەفە کرایەوە کە بە ئەکادیمای ئەفلاتون دەناسرێت.

جێگەی ئاماژەیە تائیستا لە تەواوی زمانە ئەوروپییەکاندا وشەی «ئەکادیمی» بە خوێندنی زانکۆیی دادەنرێت. لە دوای ئەفلاتونیش، ئەرستە قوتابخانەی لیسیومی فەلسەفی دانا، ئەویش هەمان رێچکەی مامەستاکەی دەگرتە بەر.

بوونی ئەم قوتابخانە زانستیی و فکریی و فەلسەفییانە رەلی ئەجگار گەورەیان هەبوو لە بەرهەمهێنانی زانا و فەیلەسوفی مەزن لە یونانداا. چونکە لە رێگەی ئەو قوتابخانانەوە، خوێندکارانی فکری زانست و فکری نوێ دەبوون، هەروەها لە رێگەی رێخنە و مشتومە و دیالێگیشەوە، فکری نوێ لەدایک دەبێت. ئەگەر کەسێک نەبێت تە فکرکانی خەتی بە باس بکەیت و کەسیش نەبێت رێخنەت لێبگرێت، ناتوانیت بیری راست و دروست بەرهەم بهێنیت.

دەرئەنجام

دیارێ کەمێک خاڵی گرنگی تر ڕەچاویان هەبوو لە پێشخستنی زانست و فکر و فەلسەفە لە یۆنان، لەپێش هەموشیانەوە بوونی ئاشتیی و ئارامیی، بەڵام بەداخەوە لەپاش داگیرکردنی یۆنان لەلایەن تورکەکانەوە، چرای فکر و فەلسەفە بەتەواوەتی لێم وەاتە دەکوژێتەوە، ئەمەش دڕیدەخات کە تورکەکان چ زیانێکی لەو وەاتانە داوە کە داگیری کردووە.
ڕاستە یۆنان لە سەدەکانی پێشوودا مەبەندی فکر و فەلسەفە و زانست بوو، چرایەک بوو کە هەموو ئەوروپا و جیهانیشی ڕووناک کردەوە، بەڵام بەداخەوە ئەم چرایە بە داگیرکردنی ئەم وەاتە لەلایەن تورکیاوە، دەکوژێتەوە، پاشان وەاتانی تری ئەوروپایی جگەی یۆنان دەگرنەوە لەپێش هەموشیانەوە ئیتالیا و فەرەنسا و ئەڵمانیا.

سەرچاوە:

Susanne Haiden.Wo und warum entschtand Philosophie. www.univie.ac.at

Griechische Philosophen: Alles durchdacht. /www.geo.de

الفلسفة: العوامل التي ساعدت في ظهورها، ولماذا اليونان؟. www. sotor.com

ويل ديورانت. قصة حضارة. ترجمة : محمد بدران. الجزء السادس. دار الجبل. بيروت. 1988

طاليس ملطي. قصة فلسفة.ترجمة من فرنسية: السيد عبدالله حسين.الطبعة الاولى. مكتبة الثقافة الدينية. قاهرة. 2007.

ديف روبنسون. جودي جروفز. اقدم لكم الفلسفة. ترجمة : امام عبدالفتاح امام. مجلس الاعلى للثقافة. 2001

چی دەگوترێ بەوە چی دەگوترێ؟!.. سەدیق سەعید وانزی

چەند سەرنجێك لە بارەی کتێبی (بەرلین) ی داستان بەرزان

هەموو گۆرانەوەیەك، بەهایەكی زمانی، مۆژوویی، فەرهەنگی و ئەدەبی نییە. بەكو گۆرانەوە ئەو كاتە بەهای دەبێت، كە پەیوەست بێت بەو ووداوانەی ڕوویانداوە و لە گۆرانەوەیاندا، شوێنك لە هزر و یادەوەری ئێمە دەگرن. ئەگەر هەموو ووداوێك، سەفەر و گەشتی تایبەتی بۆ ئەوروپا و بینین و بەركەوتنكی ئاسایی بە ژیان و جوگرافیای ئەوروپا، شایەنی گۆرانەوە بن و كەرستەی گۆرانەوە بن، بگومان ئێستا نیوەی كورد یاداشتنووس دەبوو. لە ئەدەبی فۆلكلۆری كوردیدا، لە داستان و حیكایەتی میللیدا، تەنها ئەو چیرۆكانە گۆڕاونەتەوە، كە زەمەن لە دوای زەمەن، لە ڕێی كرداری گۆرانەوە ماونەتەوە و بەهایەكی مۆژوویی و ئستاتیكییان هەیە. بۆ نموونە:_ كە باسی شیرین و فەرهاد دەكرێت، وەك داستانكی خۆشەویستی، گۆرانەوە پەیوەستە بەو خۆاگریی و قوربانیدانەی فەرهاد لە پێناو شیرین دەینوێنێت و كێوی بێستوون كون دەكات. ئەوەی هێز و وزەی مانەوە بە گۆرانەوەكە دەدات، خودی عەشقەكەیە. مەگەر ئێمە ئۆژانە و لە مۆژووشدا، پەیوەندی خۆشەویستی نێوان هەردوو ڕەگەزەكە نابینین؟ بۆچی لە ڕووی مۆژوویەوە نەماونەتەوە و ناگۆڕێنەوە؟ چونكە شایەنی گۆرانەوە نین. كە باسی سەردەمی شاخ و شۆڕشی دەكەین، گۆرانەوە لێرەدا پەیوەستە بە باسكردن و گۆرانەوەی ئەو شوناسە بەرگریی و قارەمانیەتییەی كە پێشمەرگە لە شاخ نواندوویەتی. باسكردنی پێشمەرگە و سەردەمی شاخ، باسكردنی كەسەكان نییە، بەكو باسكردنی ووداوێكی مۆژوویی گەورەیە، كە بەهای زەمەنی و سیاسی و شۆڕشگێری خۆی هەیە و لە ڕێی گۆرانەوەوە ئەوانیتر پێی ئاشنا دەبن. خەسڵەتكی دیكەی كردەی گۆرانەوە، بە زەمەنیكردنە، بەو مانایەی، ئەو گۆرانەوەیە دەكرێ لە هەموو زەمەنێك و وەك كردەیەك بگەڕێنەوە سەری. لە ڕاستیدا ئەوەیە سیحری گۆرانەوە، وەك كردارێكی زمانی و هزریی و مۆژوویی. ئەگەر لە دووتوێی دەقێكدا، ئەو بە زەمەنیكردنە بوونی نەبوو، ئەوا گۆرانەوە تا ئەو شوێنە بۆ دەكات كە خوێنەر كتێبەكە تەواو دەكات و ئیدی دەچێتە پەراوێزی مۆژوو. بەڵام سیحری گۆرانەوەی هەر ووداوێك، لە ماناو گرنگی خودی ووداوەكە دایە لە ڕووی مۆژوویەوە. وەك سەرەتا ئاماژەمان پێكرد، هەزاران ساڵی دیكە، داستانی شیرین و فەرهاد بگۆڕێتەوە، نە لە گۆرانەوە دەكەوێت، نە لە ڕووی مۆژوویشەوە ون دەبێت. چونكە ئەو ووداوە وەك داستانێك، هێزی گۆرانەوەی تێدایە. كەواتا چییەتی گۆرانەوە گرنگە، نەك چۆنییەتی گۆرانەوە. با زمانی گۆرانەوەی بیۆگرافیایەك، ووداوێك و بەسەرهاتێك، زۆر لە ئاستێكی هونەری و ئستاتیكی باڵاو جوانیش دابێت و ببێتە جێی سەرنجی خوێنەریش، بەڵام دوا جار، ناوەڕۆكی ووداوەكە بەها و مانای هەیە و دەبێت، نەك چۆنییەتی

گۆڤاره‌وه‌ی ڕووداوه‌که.. گۆڤاره‌وه‌ی هه‌ر ڕووداوێك، دواجار پانتایه‌ك له ڕووبه‌ره گشتییه‌که ده‌گرێت و ده‌بێته ڕووبه‌رێك بۆ ناسینه‌وه‌ی ئه‌دگاره‌کانی نه‌وه‌یه‌ك و زه‌مه‌نێك و شوێنێك. ده‌شێ له ڕێی گۆڤاره‌وه‌ی یاده‌وه‌رییه‌کانی که‌سێك له زه‌مه‌نێکی دیاریکراودا، به‌رگه‌ڵێك ڕووداوی مێژوویی، سیاسی و کۆمه‌ڵایه‌تی بکه‌وێن و له په‌راوێزی ئه‌و ڕووداوانه‌وه، خاسییه‌ته‌کانی نه‌وه‌یه‌کی ڕۆشنبیری، یان سیاسیمان بۆ ده‌ربکه‌وێت، که پێشتر پێی ئاشنا نه‌بوو بین. بۆیه گۆڤاره‌وه، کرده‌یه‌کی دووسه‌ره‌یه و هه‌ر ته‌نها بگۆڕێوه ڕێی تێدا نابینێت، به‌ڵکو بۆ گۆڕه‌وه‌ش تیایدا به‌شداره. بۆیه گۆڕه‌وه، ده‌بێ بزانێت چی ده‌گۆڕێته‌وه؟ ئایا ئه‌وه‌ی ده‌یگۆڕێته‌وه، مانایه‌ك و به‌هایه‌کی بۆ بگۆڕێوه هه‌یه؟ لێره‌وه‌شه هێزی کرده‌ی گۆڤاره‌وه ده‌رده‌که‌وێت. بڕگومان هه‌ڵه‌یه‌کی کوشنده ده‌که‌ین، ئه‌گه‌ر پێمان وابێت، ده‌شێ هه‌موو شتێك بگۆڕێنه‌وه، هه‌ڵبه‌ته له‌به‌ر ئه‌وه نا که ناتوانین، له به‌ر ئه‌وه‌ش نا، که نه‌کرێته تیمه‌ی نووسین، به‌ڵکو زۆر به ساده‌یی له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ده‌بێ بزانین ئه‌وه‌ی ده‌یگۆڕێنه‌وه، شوێنێك له هزری خوێنه‌ر ده‌گرێت و هیچ به‌هاو بایه‌خێکی بۆ هه‌یه؟ ئه‌گه‌ر کرده‌وه و هه‌فتارو چه‌له‌حانێ و گه‌مه و گاڵته‌ی منداڵی و دڕان و شکسته‌کانی عه‌شق و دڵشکانه زۆر که‌سی و تایبه‌تییه‌کانمان، شایه‌نی گۆڤاره‌وه و که‌رسته‌ی گۆڤاره‌وه بن، وه‌ك ئه‌وه‌ی (داستان بارزان) تێی گه‌یشتووه، بڕگومان ئه‌وکات هه‌موو کورد داستانووس و ڕۆمانووس ده‌بوو. چونکه هیچ مرۆڤێك له‌و جوگرافییایه‌ی خۆمان نییه، ڕووداوێکی که‌سی و تایبه‌تی نه‌بێت و به جۆرێك له جۆره‌کان، نیگه‌رانی و دڵشکاندنێکی له‌و ژیانه نه‌بێت. له گۆڤاره‌وه‌دا، ڕووداوه زۆر که‌سی و تایبه‌تییه‌کان بۆ خوێنه‌ر، هیچ به‌هایه‌کی نییه، به‌ڵکو ئه‌وه‌ی به‌لای ئه‌وه‌وه گرنگه، ناسینه‌وه‌ی ئه‌دگاره مێژوویی و زه‌مه‌نێك و شوێنێك و قۆناغێکی ژیانی گشتی و کۆمه‌ڵایه‌تیه‌که‌یه. بۆیه‌شه گه‌ر سه‌رنج له یاداشتنامه‌ی هه‌موو ئه‌و که‌سانه بده‌ین که ژیانی خۆیان گۆڤاوه‌ته‌وه بۆ نموونه (مسعود محه‌مه‌د و هه‌ژار و موکریانی) و گه‌ڵێك نووسه‌ری دیکه‌ش، خوێنه‌ر به‌ر جۆره‌ها مه‌عریفه و زانیاریی جۆراو جۆر ده‌که‌وێت و ڕووبه‌رێکی گه‌وره‌ی له نادیاری ژیانی سیاسی و ئه‌ده‌بی و کۆمه‌ڵایه‌تی ئه‌و کاتی بۆ ده‌رده‌که‌وێت. هه‌ر ئه‌مه‌شه وا ده‌کات ئه‌م یاداشتانه، تا هه‌تایه له هزر و یاده‌وه‌ری خوێنه‌ران بمێنه‌وه و نه‌که‌ونه په‌راوێزی مێژوو. له یاداشتدا، گۆڤاره‌وه هێڵێکی ئاسۆیی هه‌یه و په‌یوه‌سته به زه‌مه‌ن، مێژوو، شوێن، ڕووداو. به پێچه‌وانه‌وی ئه‌و گۆڤاره‌وه‌یه‌ی که له ڕۆماندا هه‌یه و ده‌کرێ به هۆی ته‌کنیکه‌وه گۆڤانی به سه‌ر دابێت. بۆیه خوێنه‌ر که یاداشت ده‌خوێنێته‌وه، واتا مێژوو ده‌خوێنێته‌وه، ڕووداو ده‌بیستێت. یاداشت ئه‌وه نییه وه‌ك به‌شێکی زۆری نووسه‌رانی

ئەمە، بە حەسانەوەی □□خ دەریا و بینینی کچە چاوشین و پرچ زەردەکانی ئەوروپا تی گەیشتوون و دواتر دەیکەنە کتێب و نووسین و خەیانی پێیەوە هەدەکشن. ئەمە کاری نووسەرە بۆ فیکر و هەژار و داماوەکانە، کە شتێکیان نییە بۆ نووسین و بۆ گ□□انەوە. بە داخەوە ئەوە ئێستا بۆتە مۆدێل لە دنیای نووسینی ئێمە و تەنانەت نووسەرانێکی گەنج، شەی نۆو کا□□ان و چەلەحانێی منداڵی دەنووسنەوە و بۆ شەرمانەش ناوی دەنێن یادەوەری و یاداشت و □□مان. وەك ئەوەی ئەوان، □□□□کی گەورەی مێژوویی و نەتەوەیی و ش□□شگ□□ی و سیاسی و ئەدەبییان گ□□ا بێت. دەکرێ گەشتی ژیانمی مەسعود مەحەمەد، کە مێژووی سەد ساڵی وڵاتێك باس دەکات، بەراورد بکەی بە کتێبی (بەرلین کتێبی پەناهەندەیی من) و هەردووکیشیان ناویان بیرەوەری بێت؟ کە یاداشتەکانی عەلی وەردی دەخوێنینەوە، شارەزایی سایکۆلۆژیای تاکی عێراقی و سۆسیۆلۆژیای ئەو کۆمەڵگەیە بە گشتی دەبین. واتا دەزانین چییە ئەوەی دەگ□□درێتەوە و مەبەست لە گ□□انەوەی چییە. یەکێك لە خەسڵەتە دیارەکانی نەوەی هەفتاکان و هەشتکانی □□شنبیریی کوردی ئەوەیە، کە نەوەیەکە کەرستەیەك و یادەوەرییەکی بە هێزو بە بەهای هەیە بۆ گ□□انەوە و بۆ بیگ□□تەوە و تەنانەت شانازیشی پێوە بکات. ئەو نەوەیە، کە نەوەی کتێب و سیاسەت و ش□□شگ□□یی و خەبات بوو، نەوەیەکە دەوڵەمەند لە ووی یادەوەریی و ووداوە کەسی و تایبەتی و گشتییەکان. ئەم نەوەیە، کە بوونەوەری □استەقینەی نۆو کتێبەکان بوون، گەلێك خاسیەتی ئەدەبی و هونەریی و سیاسییان هەیە، کە لە پەراوێزییەوە قناغەکە و سەردەمەکەش دەناسینەوە. بۆیە کە یادەوەری ئەو نەوەیە دەخوێنینەوە، ئاشنای مێژووێکی گەورە لە کایەی سیاسی و ئەدەبی و ش□□شگ□□یی و ژیانی کۆمەڵایەتی دەبین. بەو پێیەی ئەوەی دەگ□□درێتەوە، خود نییە، بەکو بابەتە، کە لە □استیدا هەر ئەوەشە، کەرستەی □استەقینە و بە بەهای گ□□انەوەی یادەوەری. چونکە خود، تەنها بگ□□ەوەیە و بابەتەکە □ووبەری گ□□انەوەکەن و خۆنەریش بۆ گ□□ەوەیە، لێرەوەش □ایەلێك ئێمە بە □ابردوو دەبەستێتەوە. خۆنەر بۆچی □ابردوو دەخوێنێتەوە؟ بۆچی دەگ□□تەوە سەر زەمەنی دوێنێ؟ بگومان بۆ ئەوەی بزانێت چی □ووداوە و □ووبەرە سیاسی و کۆمەڵایەتییەکەی ژیان چۆن بووە. لێرەوەش گەر سەرنج بدەین دەبینین، هەموو گ□□انەوەکانی نەوەکانی پێشووتر، گ□□انەوەی گشتین و تایبەتی و کەسی نین. ئەو نەوەیە، لەلایەکەوە هەم □□□کی لە ژیانی ئەو کاتدا هەبووە و هەمیش ئاگایانە و □□شنبیرانە، دەزانێت کە هەموو شتێك بەهای گ□□انەوەی نییە و ناکرێت نووسین هێندە بۆ ئەرزش و بۆ ناوەڕۆك و بۆ بەها بکرێت. هەر ئەمەش جیاوازی نێوان

نەوەی هەفتاکان و هەشتاکان، لەگەڵ ئەو نەوەیەی دوای ڕاپەڕین و بە دیاریکراویش دەیەی دوو هەزارەکان . نەوەی نوێی دوای ڕاپەڕین، نە هێزی گێڕانەوە، نە کەرستەی گێڕانەوەی نییە. نەوەیەکە یادەوەریەکی لاوازی هەیە و هیچ پێگەیەکی سیاسی، هزری، ئەدەبی و هیچ داهێنانێکی گەورەی ئەوتۆی نییە، بشێ بیکاتە کەرستەی گێڕانەوە. بە دەربڕینێکی تر، ئەو نەوەیە لە ڕووی (ڕووداو) وە، هێندە نەوەیەکی هەژارە، بڕیە گێڕانەوەش لەو بابەت و ڕووداوە سادە و بێ ماناو بێ ئەرزشانە دەبینێتەوە، کە خوێندنەوەیان نەك بایەخی نییە بێ خوێنەر، بەڵکو کە لە خوێنەوەیان دەبێتەوە، قێز لە نووسین و وشەش دەکاتەوە. بێ ئەوەی بگێڕینەوە، دەبێ کەرستەیەکی گەورەی گێڕانەوەمان هەبێت. بە تەنها زمانی گێڕانەوە، بەس نییە بێ ئەوەی نووسینەکانمانی پێ بڕازێنینەوە، بەڵکو ناوەڕۆك، پەیام و ڕووداوەکان گرنگن. چونکە دواجار هەموو گێڕانەوەیەك پەیوەستە بە کات و شوێن و لەوە گرنگتریش ڕووداوەکەوە. دەشێ ڕووداو بە ڕوحی گێڕانەوە بزانین. بەڵام بڵگومان هەموو ڕووداوەك نا، چونکە ژیان پڕە لە ڕووداو، بەریەککەوتن و بینین، ئەگەر ئەمانە هەموویان هێز و مانای گێڕانەوەیان تێدا بێت، ئەوا ئەرزش و بەهای ڕووداوە گەورە ڕاستەقینە و نەمرەکان نامێنێت. بڕیە دەبێ بزانین چی دەگێڕینەوە، بەهانەیەکمان بێ گێڕانەوە هەبێت. لەو ڕوانگەیەشەوە کاتێ لە خوێنەوەی کتێبی (بەرلین کتێبی پەناهەندەیی من) کە(داستان بەرزان) نووسیویەتی بوومەوە، ئەو پرسیارەم لە خۆم کرد، بە ڕاست من چیم خوێندەوە؟ نووسەری کتێب چیمان بێ دەگێڕێتەوە؟ ئایا ئەوەی گێڕاویەتییەوە شایەنی ئەوەیە خوێنەر گوێی لێ بگرێت؟ ئەم کتێبە باس لە ساتەکانی بەرکەوتنی نووسەر بە ژیانی پەناهەندەیی و بە تایبەتیش خۆزانی دەکات. کاتێ ناونیشانی کتێبەکە دەبینین، بیرمان بێ ئەوە دەچێت کە ناوەڕۆکی کتێبەکە، باسکی گرنگی فەلسەفی، پەروەردەیی و هزری خۆرئاوایە. یاخود باس لە کێشە و گرفتەکانی ژیانی پەناهەندەیی، لە ئاستی کولتووری، ڕوحی پەروەردەیی دەکات. بڕیە نووسەر بە ئاگایانە ئەو ناونیشانەی بێ کتێبەکەی داناوە، بێ ئەوەی سەرنجی خوێنەر ڕابکێشێت و بەو ناونیشانە جوانەوە، فریوی بدات تا کتێبەکەی بخوێنەوە. بەڵام کاتێ دەچینە قووڵایی ناوەڕۆك و ڕستە و ئاماژەکانی نێو کتێبەکە، بە داخەوە گاڵتەجارییەك بە ناوی گێڕانەوە دەبینین، کە خوێنەر شەرم دەکات باس و بابەتی لەو شێوەیە بە ناوی یاداشتنامە بخوێنێتەوە. نووسەری کتێبەکە، چونکە فۆکسی لە سەر ڕشتە بچووك و بێ ئەرزشەکانە، ئیدی خەیاڵی گێڕانەوەشی لە چوارچێوەی ئەو بچووکییە تێ ناپەڕێت. ئەم کتێبە، بەسە بێ ئەوەی بزانین نووسەری کتێبەکە، چۆن لە ژیانی پەناهەندەیی گەیشتووە و چی

ئەزموون کردووە لەو ژیانە، ئایا دەرەنجامی بەرکەوتنی خێی وەك تاکێکی خەرهەاتی بە کولتووری خەرئاوا، توانیویەتی داهێنانێکی گەورە بکات و لەو کتێبەی خێیدا بیخاتە ڕوو؟ با سەرنج لە ناوەڕۆکی کتێبەکە بدەین، کە خێی باشترین وەاما بێ ئەو پرسیارەی ئێمە. با بزانین، (داستان بەرزان) کە بنووسانێکی زەر، بە دەنگێکی دیار و بە توانای نەوەی دوای ڕاپەڕینی دەزانن، لە کتێبەکەی خێیدا چیمان بێ دەگێڕێتەوە؟ داستان دەنووسێت:(سەرم بێ تەماشایەکی کەر و گونم نەوی دەکەم، سەرەکەی نووساندووە بە بەشی پێشەوەی سیفێنەکەوە، هەر یەك لە گونەکانیشم بە پشتەوەیدا شەربوونەتەوە، دیارە بە گشتی بێ تاقەتن. من حەز ناکەم ئەوان بەو غەمگینییە ببینم، چەرك زەیتی زەیتوون، لە نێو لەپی دەستی ڕاستم دەسووم، مەساجێك بێ شان و ملی دەکەم (مەبەستی چووکییەتی) دەیلاوێنمەوە، لە پی دەستمی بێ دەکەم بە بێییەکی تەسك و کە بە ئاستەم بتوانێ هاتووچێی تیا بکات و دەستم دێنم و دەبەم، گەرمتر لە نێو لە پم دەیکوشم، سوور هەڵدەگەڕێت و بەشەوەی قارچکێك هەڵدەتەقێت، تاکو درێژییەکەی دەگاتە نێزەدە سانتیمەتر و ڕەپ و قینج دەردەکەوێت. لا 86 و 87) ئەگەر وەك کردەی گێانەوە، بەوانینە ئەو بابەتە، ئەوا دەبێ پرسیار بکەین کە ئاخێ ئەو حاڵەتە چ گرنگییەکی هەیە بێ خوێنەر؟چی نوێی پێ ئاشنا دەکات؟ بێگومان لێرەدا ئەوە دەردەکەوێت کە هەموو گێانەوەیەك بەهای نییە. گێانەوە ئەو کاتە شوێنی خێ و جێگەی خێی دەگرێت، کە ڕووداوێکی گەورە هەبوو. ئەوەی داستان دەیگێڕێتەوە، لە دیمەنی بێ بەهای پێنێیەك دەچێت، کە کەسانێکی تێنوو بە سێکس کە بێتە گرێی دەروونی لایان، وەك نووسەری کتێبەکە سەیری دەکەن. بەوام وایە، ئەو بێ ئاووشییە لەباسکردنی سێکس، گرێیەکە لای نووسەری کتێب و ڕەکەوت نییە، چونکە ئەو لە شیعرەکانیشدا، گرنگییەکی زەر بەو دیمەنە پێنێیانە دەدات. بێ نموونە لە شیعرێکیدا لە کێمەڵە شیعری (ئەستێرەکان بریننی مرۆڤن) دەنووسێت:

دەمەوێت دەست لە موویەکانی بەرت بدەم
بەر تەڵایی نێوان ڕانەکانت بکەوم
لیکی دەمت کە لە سەرم دەبووێت
دەتکاییە نێو دەممەوە. زەرجار بیری لێ دەکەمەوە.

. ئەم جێرە لە گێانەوە، دەریدەخات کە بەشێکی زەری ئەو نەوەیە، چ یادەوەرییەکییان هەیە تا بیگێڕێنەوە. بەڵاست ئەم باسە بێ ئەرزش و سووك و بێ بەهایانە، شایەنی ئەون وەك یادەوەری بنووسرێنەوە؟ گریمان کەسێك، هەرزەکار و مێرمنداڵێك و قوتابییەکی بچووکی قۆناغی

بنەەتی، یان کەسێکی نزیکی نووسەر، بە ێکەوت ئەو کتێبە بێ بەهایەی دەست کەوت و خوێندییەوە، چی لادروست دەبێت؟ فڕی چ جۆرە پەروەردەیەکی دەروونی، سێکسی و کۆمەڵایەتی دەبێت؟ دەکرێت نووسەرێك لە کتێبدا، خوێنەر فڕی (دەستپەێ لێدان بکات؟!). دوای ئەوەی دەستی بە خووەکە کرد، با بزانین نووسەری کتێبەکە کە دەگاتە ئۆرگازم و تۆاوەکەی فێ دەدات، چ گاێتەجاێیەکی دیکە، بە ناوی گێانەوەی یاداشتەکانی دەنووسێت:(لە ناکاو، ئاوێکی خەستی هەبزرکاو، لە کۆرمەوە دەکەم بە دەم و چاوی هەموو ئەوانەی بە خێیان و تیرەکانییان، بە خێیان و گوزانەکانییانەوە، دێنە بەرچاوم، دەیکەم بە دەم و چاوی دواین ژنی ژیانم، بەو ێژگارە تەنگە. لا 88) جۆرە نەخێشییەك هەیە، ئەگەر هەڵە نەبم سادیزمی پێ دەگوترێت و تیایدا مرۆڤ، چێژ لەو دیمەنە ێقاویی و خوێن و ئازاردانانە بە تایبەتیش لە سەروبەندی پرسەی سێکسیدا دەبینێت. نووسەری ئەم کتێبەش، چێژ لەوە دەبینێت، کە تۆاوەکەی بکاتە دەم و چاوی ژنەکان و مرۆڤەکان، وەك ئەو سووکایەتییەی گەلێك جار، لە دیمەنە پێنێیەکاندا، دەیبینین و دەکەوێتە بەرچاومان. جیاوازییەکە لەوەدایە، کە لەویان بە وێنە و لەمیان بە نووسین، وێنەکان دەبینین و دەخوێنیەوە، بەڵام دواجار هەردووکییان لە یەك خاڵدا یەکدەگرنەوە، ئەویش ێوئیاو عەقڵییەتەکەیە بێ سێکس و ژن. مرۆڤ بگاتە هەر بارێکی ئاێزی دەروونی و تووڕە بوونێك، هێشتا نابێ ئەو مافە بە خێی بدات، سووکایەتی بە مرۆڤ و ژن لە ژێر ناوی گاێتەجارییەك بە ناوی یاداشت بکات. گەورەترین سەرمایەی ژیان مرۆڤە. مەگەر ئێمە بێ چی دەگێینەوە و بێ کێی دەگێینەوە؟ مەگەر مرۆڤ لە نووسین و ئەدەب گەورەتر نییە؟ نووسەر بەردەوام دەبێت لە باسکردنی ئەو دیمەنە پێنێیانە و ئەمجارەیان دەنووسێت:(بە ێاستی ئەو دەستپەێانەی بە هێی شامپێ و سابوونەوە لێم دەدان، چێژێکی خێشتریان هەبوو، وەك ئەوانەی بە هێی تف و لیکی خێمەوە. لا 132) هەروەها دەنووسێت:_(بێ یەکەم جار قوزی ئافرەتم لە وێنەدا بینی، بوونی تێپەڕە موویکی ێەش کە تەواوی قووزەکەی داپۆشیبوو. لا 133) بە ێاست ئەم قسە بازاێیانە، هی ئەوەن بکرێنە کتێب و بە ناوی یاداشتە ێمان چاپ و بڵاو بکرێنەوە؟ ئایا ئەم بابەتە بازاێیانە، شایەنی ئەوەن خوێنەر کاتی خێیانی بێ تەرخان بکات؟ دواجار دەبێ داوای لێبووردن لە خوێنەرە سەنگینەکانی ماێپەێی سەنگینی دەنگەکان بکەم، کە من ئەو قسە بازاێیانەم بێ گواستونەتەوە. بەڵام گرنگە هەموومان بزانین، ئەو نەوەیەی دوای ێاپەین، چی هەیە بێ مانی بگێتەوە؟ چی دەگێیتەوە تاکو پێناسەی خێیمان بێ بکات؟ ئایا یادەوەرییەکانی شایەنی نووسینەوە و گێانەوەن؟!

پەراوێز: ناوی کتێب، بەرلین کتێبی پەناهەندەیی من، نووسینی: داستان بەرزان، بڵاوکراوەی: یاسەمین، چاپی یەکەم _سلێمانی 2021.

“ێمانی کوردی لە نێو ێوت و دیدێ جیاوازێ کانی ئێدەبی جیهـــــــــــانی، لێکۆتێ و کاریگەرییەکـــانی”.. دێشـــاد کاوانی

دێشاد کاوانی: فرێێهەندی بنەمایەکی بەهێزە بۆ دیاری کردنی ێمانی باش و ناوازە. ئێوانەی زمان سادە دەکەنەوە چیەک چەدەکەنەوە ئەمانە نووسەرانەکن پانتایی بیرکردنەوەیان بچووکە و هێگەی مەعریفەیەکی پتەو و بەهێز نین.

دێشاد کاوانی: کەمێک ێمانووسی تازە پەیدابوون فەری ئێوە بوون دێن دەبێت ێمان زمانی سادەبێت و گرێی گانی تێدانەبێت، دەیانەوێت خەیان لەگێ خوێنەرانیان بگونجێنن من پێم وایە پانتایی بیرکردنەوەی ئەم ێمانووسانە خەی سادە و ساکار و بۆ ئێوەی خەشیان هەست بێوە بکەن لەگێ ئاستی خوێندەرکانیان دابەزیوون.

دێشاد کاوانی: مەژووی ێمانووسانی جیهانی ئەمەی سێلماندووە، کە هەموو ئەو ێمانانە سەرکەوتووترن کە لە گێانەوەی ێوداوەکان فرەیی و هەمەچەشنی زیدەتر سەرکەتووترن لەوەی کە ێمانووس یەخەی تەنیا یەک ێوداو بگرێت و تا کەتایی بۆ دوای دابچێت.

لێکێینەوە: دێشاد کاوانی ێمانووس و ێخنەگر.

پێشکی:.

ێمان وەک دیارترین و تازەترین ژانری سەرکی ئێدەبی، بۆتە بابەت و ێوانینی جیا جیای ناوەندە زانستی و ئێدەبییەکانی جیهانی و وەک

سەیروورەتەکی ئەدەبی خەی خزاندەتە نەو سەرجەم ئەدەبیاتی نووسراوی جیهان و ئەدەبە جیاوازەکانی گەلان و هەر یەکەیان بە زمانێک و کلتوورێکی جیاوازەوە لە ڕەگای ڕەمانەوە دید و ڕوانین و بچم و دابونەریت و تایبەتمەندییەکانی کەمەگەکەی خەیان نیشاند دەدەن.
چیڕۆک و ڕەمان لە شێوەی ژانرەکانی دیکەی ئەدەب بە سادە و ساکاریی لە هەناوی پەخشانەوە لە دایکبوو پاشان خزایە نەو فەرهەنگ و کایەکانی ژیانی مرۆڤ، بەم جۆرە ڕووی لە مەژووی ئەدەبییەوە ڕەمان دەرگایای بەسەرو خواستی مرۆڤایەتی کردوە دواتر گەشەی بەرچاوی بەخەیەوە بینیوە.
بەئەوەی بەراوردێکی ئەدەبی زانستیانە بکەین، دەبێت سەرەتا بزانین ژانری ڕەمان چییە و چۆن و کەی وەک پێوستییەکی نووسین ڕووی کردەتە نەو ئەدەبیاتی جیهان و مەژوویی ئەدەبی نووسراوی کوردی، ئەمە لە کۆی ئەم هاوکێشەیە ئەدەبییە داین، کە ڕەمان وەک ڕووتێکی تازە و هەنووکەیی دونیای ئەدەب پێیدا تێدەپەڕێت.

سەرەتا:.

ڕەشەی ڕەمان بە وشەی نۆڤێ (novel) دەگوترێتەوە بە سەرەتاکانی سەدەی هەژدە دوابەدوای وشەی نۆڤێلا (novella)، لە سەدەکانی ناوەڕاستدا بە چیرۆک بەکاردەهێنرا. وەک ناسنامە پەرەیسەندووە و گۆڕانکاریی بەسەرداهاتووە، ئێستا وا دادەنرێت کە ڕەمان چیرۆکێکی پەخشانییە کە زیاتر لە پێنجا هەزار وشە لە خۆ بگرێت. ڕەمان لە چیرۆک زیاتر سەرنج دەخاتە سەر پەرەسەندنی کەسایەتییەکان. ڕەمان لە هەموو جۆر و ژانرەکانیدا لەکۆینەوە لەسەر دەروونی مرۆڤ دەکات.

مەژووی ڕەمانی جیهانی:.

هەرچەندە ڕەمان لە چاو ژانرەکانی تری ئەدەب درەنگ وەخت هاتە نەو فەرهەنگی ژیانی مرۆڤ، دەقی ڕەمان کە بەشێوەی پەخشان نووسرابێت نەوەك شیعر و بە یەکەم ڕەمان لە مەژووی مرۆڤایەتی دابنرێت و بە تەواوی بەشەکانییەوە مابێتەوە، ڕەمانی (کەری زەین)ـ لە نووسینی نووسەر و فەیلەسووفی ئەمازیغی لەکیوس ئەپەلیوس، لە ساڵی (١٢٥-١٨٠ز) ئەگەرچی ڕەمانێکی دیکە پێش ئەو هەیە بەناوی (سەریکون) لە نووسینی (گایەس پێترۆنیس ئەریتەر) کە لە ساڵی (٦٦ ز) مردووە و ڕەمانێکی تەنزئامێزە، بەڵام بە ناتەواوی گەیشتۆتە دەستی خوێنەران و هەندێک بەشی لە فەوتاوە. بەڵێ ڕەمانی (کەری زەین) یەکەم ڕەمانی کۆنە کە دەقەکەی هیچی لە نەفەوتابێت و وەک خۆی مابێتەوە.

ڕۆمانی (کاری زۆیەن) بە شێوازێکی نوێی ئەدەبی و بەشێوەی پێکهاتەگرایی نووسراوەتەوە کە کۆمەڵێك چیرۆك لەخۆ دەگرێت، کەسی یەکەمی تاك هەوداوەکان دەگێڕنەتەوە، ئەو شێوازەی لەم ڕۆمانەدا بەکارهاتووە، لە سەردەمکانی دواتر لە گەلێك ڕۆماندا بەکارهێنرا و سوودی لێ وەرگیرا و تا ئێستاش سوودی لێ وەردەگیرێت.
لەکیوس ئەپلیوس، نووسەرێکی لاتینی و گوتاربێژێکی ئەمازیغیی نەمیدیە و فەیلەسووف و زانای سروشت و ڕۆمانناووس و شانووس و داستاننووس و شاعیر بووە، خۆکی ناوچەی نەمیدیا بووە، کە دەکەوێتە وڵاتی جەزائیری ئێستا. لە ساڵی (١٢٥ ز) لە شاری مادور (مداوروشی جەزائیر) لەدایکبووە، لە ساڵی (١٨٠ز) کۆچی دوایی کردووە.
سەرەتای ڕۆمانی ئەوەوپی نوێ:.

لە دوای ئەوە، تەوژمرانی ئەدەبی، باسی ڕۆمانی "دۆن کیشۆت" ی ڕۆمانووسی ئیسپانی میگێل دی سێرڤانتس (١٥٤٧- ١٦١٦ز) دەکەن، کە بە دوو بەش لە ساڵانی (١٦٠٥) و (١٦١٥) بڵاوی کردەتەوە و بە یەکەم ڕۆمانی ئەوروپیی نوێ، بە یەکەم گەورەترین کاری ئەدەبیی جیهانی دادەنێن و بە زەربەی زمانەکانی جیهان وەرگێڕدراوە.
ڕۆمان لە جهیانی عەرەبی:.

بەمەش هونەری ڕۆمان زەر دواتر دەگاتە جیهانی عەرەبی و ڕۆمانی ئاقیبەت خەر (حسن العواقب) ی زەینەب فەواز کە لە ساڵی (١٨٩٩ز) دەرچووە، بە یەکەم ڕۆمانی عەرەبی دەتە هەژمار، دوای ئەویش ڕۆمانی دەی پیاوەکە (قلب الرجل) ی لەبیبە هاشم کە لە ساڵی (١٩٠٤ز) بڵاوی کردەتەوە، پاشان ڕۆمانی بەدیعە و فواد (بديعة و فؤاد) ی عەفیفە کەرەم دەست، کە ساڵی (١٩٠٦ز) بڵاوکراوەتەوە. ئەم ڕۆمانووسە ئافرەتانە، پێشەنگی ڕۆمانی زمانی عەرەبین و هەرسێکیان خۆکی وڵاتی لوبنانن. ئەمە لە کاتێکدا کە تا ماوەیەکی زەر و بەر لە دەزینەوەی ئەمانە، لە مێژووی ئەدەبی عەرەبیدا، ڕۆمانی (زەینەب) ی محەممەد حوسێن هەیکەل، کە لە ساڵی (١٩١٤ز) بڵاوبەتەوە، کە بە یەکەم ڕۆمانی عەرەبی دەزانرێت.
ڕۆمان لە ئەدەبیاتی کوردیدا:.

کۆچی زەر لەوە بکاوەخۆتر لە ئەدەبیاتی کوردی لە هەوی گەڕانەوە، وەکوو هەموو بوارەکانی دیکە، لە دوای ئەدەبیاتی وڵاتانی دیکە دەت، یەکەم ڕۆمانی کوردی، لە ساڵی (١٩٣٥) لە لایەن عەرەبی شەمۆ (١٨٩٧- ١٩٧٨)، لە ئەرمێنستان بە ناوی (شڤانە کورمانجا) بڵاوکراوەتەوە کە بە پیتی هەوسی نووسراوە، بەمەش

(شقانە کورمانجا) دەبێتە یەکەم ڕۆمانی کوردی کە چاپ و پەخش کرابێت .
پێش ئەو، ڕۆمانی (مەسەلەی ویژدان) کە ئەحمەد موختار جاف لە ساڵانی (١٩٢٧- ١٩٢٨) نووسیویەتی، بەڵام ئەو کات و بە هەی نەگونجانی بارودۆخەکە، یان هەر بارودۆخێکی دیکەی پەیوەست بە نووسەرەکەیەوە، ئەم ڕۆمانە چاپ نەکرا و بە دەستنووس ماینەوە، تا دوای ساڵانی حەفتا، ئینجا چاپ و بڵاوکرایەوە.
یەکەم ڕۆمانی چاپکراوی کوردی باشووری کوردستان، ڕۆمانی (پێشمەرگە)یە، کە دکتۆر ڕەحیمی قازی نووسیویەتی و سەرەتا لە ساڵی (١٩٥٩) لە شاری ئیرەوانی وڵاتی ئەرمینیا چاپ کرا و چاپی دووەمیشی لە بەغدا لە ساڵی (١٩٦١) بڵاوبۆتەوە.

قۆناغەکانی ڕۆمان:.
ڕۆمانnووسان، ئەمان بەپێی قۆناغ و گۆشەی کەمڵایەتی و هزری و پێویستی ئەدەبی و کەرستەکانی نووسین و مەعریفەی تاکەکانی کۆمەڵگاکانیان گۆشە دەکەن و بە ڕوونیش دەبینین نەوە دوای نەوە قۆناغی تازە و لە ستایل و مەدڵی نووسینی ڕۆمان سەر هەڵدەدەن. بە نموونە لە هەر قۆناغێک هیچێک لە ڕۆمانnووسەکان لە قۆناغی پێش خۆیان نامێنەوە. هەروەک قۆناغەکانی جیهانی بە گشتی بەم جۆرەیە.

ڕۆمانی سەدەی نۆزدەم

لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدە ڕۆمان لە ژێر کاریگەریی سەردەمی پێشووتر بوو. لەم سەدەیەدا گرنگییەکان زیاتر لە بیر و هەست. لەسەر سروشت و خەیاڵ بوون.
گەتی بنچینەی ڕۆمانی ڕۆمانسیزم و جۆختیان لەسەر توانا ڕەحیەکان دەکردەوە. لە ڕۆمانە ڕۆمانسیزم دیارەکان (جەین ئیەر) کە لە ساڵی ١٨٤٧ لە نووسینی چارلەت بڕۆنتەیە یەکەمین نموونەیە لە ناو ڕۆمانە سەرکەتووەکان دەربارەی پەروەردەکار و پیاوی نادیار.
نموونەیەکی دیکە (وزەرین هایت) کە لە ساڵی ١٨٤٧ بە قەڵەمی ئیمیلی بڕۆنت نووسراوەتەوە، کە ئەویش ڕۆمانێکی ڕۆمانسیزم.
هەروەها ڕۆمانێکی هەرمان ملڤیل لەسەر سرووشتی باش و خراپ بە ناوی (مۆبی دیک) کە لە ساڵی ١٨٥١ نووسراوەتەوە، (نامە سوورەکە) و (ماڵی حەوت گەبە) ڕۆمانی ناساینیڵ هۆپەرنن، کە دەربارەی گوناح و پیوریتانیزم بووە. ئەمانە و چەندین ڕۆمانی تر نموونەی ڕۆمانی ئەو سەردەمن.

ڕۆمانی سەردەمی ڤیکتۆریا

ڕۆمان هێندە جێگیر و دامەزراو بوو کە بووە زاڵترین نووسینی ئەدەبی لە ماوەی فەرمانڕەوایی شاژنە ڤیکتۆریای ئینگلترا (١٨٣٧ـ-١٩٠١). ڕۆمانnووسە ڤیکتۆریاییەکان بەرپەرچدانەوەی قارەمانە خاوەن و چاکەکارەکانی چینی مامناوەندیان دژی کەمەگە و فەربوونی هەژە لە ڕاستەوە لەناو زنجیرەیەک هەژەی مرۆڤدا بەرجەستەدەکرد. ڕۆمانکی واکەت سکەت بووە هەی نوکاری لە نووسینی ڕووداوەکاندا. نووسەرە ڤیکتۆریانە بەناوبانگەکان وەک چارلس دیکەنس، باشترین ڕۆمانnووسی ئینگلیزی سەردەمی ڤیکتۆریان، (کریسمس کارەی) لە ساڵی ١٨٤٣ نووسیووە. لویس کاڕۆڵ (چارلس لەدویج دەجسەن) سەرکەشیەکانی ئالیشا لە وەندەرلاند، لە ساڵی ١٨٦٤ و (بەناو شەوە شووشەیەکە) دا لە ساڵی ١٨٧١ نووسیووە.

ڕۆمانی ڕیالیزمی

ئەم ڕەبازە دوای شەشی پیشەسازی لە سەدەی نۆزدەدا ئەو جۆرە ڕیالیزمە سەری هەڵدا. کە ڕەتکردنەوەی ئایدیالیزم و ڕۆمانتیسیزمی ژانرای پێشوو بوون. ڕیالیزم بەخەرایی گەشەیسەند و گەڵا بە سروشتگەرایی کە بارودۆخی کەسایەتییەکان ڕەشبینتر و بەهەزبووبوون بەهەی سروشتیانەوە.
نموونەی ڕۆمانی سروشتگەرایی (کابینەی خاڵە تۆم) هاریت بیچەر ستەوە، لە ساڵی ١٨٥٢ دەربارەی شەی ناوخەیی ئەمریکا نووسیویەتی. دوو ڕۆمانی دیکە لە لای (تۆم ساویەر) لە ساڵی ١٨٧٦ و (سەرکەشی هەکلبەری) لە ساڵی ١٨٨٥ لەلایەن (مارک تواین) و (ساموێل لانگهۆرن کلەمنس) نووسراون، دواجار بوونەتە ڕۆمانکی بەناوبانگ لە ئەمریکا.

ڕۆمانی (مەدەرنە) و سەدەی هاوچەرخ

ڕۆمانی سەدەی بیستەم بەسەر دوو قۆناغی ئەدەبیدا دابەشدەکرێت. ئەدەبیاتی مەدەرنە (١٩٠٠-١٩٤٥) و (ئەدەبیاتی هاوچەرخ-تاکو ئەمڕۆ) کە پێستمەدەرنەیە. لە ڕۆمانی مەدەرن و هاوچەرخدا پرسیاری بوونی، سەرانگیری بەسەر هەکارەکانی مرۆڤدا، سروشتی حەقیقەت و ڕاستی، فەرمفی سەرەکی ڕۆمانکانە.
ڕۆمانی ئەم سەدەیە ڕەنگدانەوەی ڕووداوە گەورەکانی گەتین وەک جەنگی دووەمی جیهانی و جەنگی فێتنام و هیرۆشیما و جەنگی سارد و شۆڕەی کۆمەنیزم. ڕۆمانە بەناوبانگەکان وەک ڕۆمانnووس ڤیرجینیا ولف، ڕۆمانnووس جەیمس جۆیس، لە کە بەناوبانگترین ڕۆمانی دژە جەنگە لەسەر جەنگی یەکەمی جیهانی نو بە وسراوەتەوە. هەروەها

ھەمانووسی ئەمانی ئیرخ ماریا ڕیمارک و (دەنگ و دەمارگیری) ھەمانووس و کورتەچیرۆکنووسی ئەمریکی ویلیام فۆلکنەر باس لە پووکانەوەی باشوور دەکەن لە دوای جەنگی ناوخۆی ئەو وڵاتە.

ھەمانی پێستەمدەرن

ھەرچەندە ڕیالیزم و سروشتگەرایی ھەمانیان بردە سەردەمی ھاوچەرخی سریالیستی کە تێیدا کۆسایەتییەکان کاریگەرتر بوون. لە ھەمانی سەدەی پێستەمدەرنتە، ھاوچەرخ، حەقیقەتی ئەفسوناوی و خەیاڵ و ھەمانی ھەڵکاری لەخۆدەگرێت. جەخت لەسەر ئەوەی کە مرۆڤ لە لایەن ھەزەکی بەھەزترەوە فرمانڕەوایی دەکرێت دەکاتەوە و گەردوونیش بە تەنها ھەکارێک شیناکرێتەوە. ھەمانە مەدەرنەکان زمانەکی گاڵتەئامێزی تەدایە و متمانەی کەمتر بە نەریتەکان و چەنییەتی باسکردنی کاتەکان لە چیرۆکەکاندا پیشاندەدات. ھەمانە پێستەمدەرنتەکان وەک: (ھەنگی مەر) ١٩٨٢، لەلایەن ئەلیس والکەر، (لە خوێنی سارد) لەلایەن تروومان کاپوت لە ساڵی ١٩٦٦، (ھەگەکان)ی ئالێکس ھالەی لە ١٩٧٦، (ترس لە فەین) ئیریکا یۆنگ کە لە ساڵی ١٩٧٣، پێشەنگی ڕیالیستەکان، ھەمانی ئەفسوناویی (١٠٠ ساڵ تەنهایی) گابرێل گارسیا مارکێز.

ھەمانی ناو خۆ:.

لە سەرەتاکانی دەیەی شەستەکانی سەدەی بیستەم دەقی ھەمان لە ئەدەبیاتی کوردی کۆتە جمووجۆڵ و گۆشەی ئەدەبیی خۆی کە لە ھەمانووسانی شەستەکان دەن، بگرە تا دەتە سەر نەوەی حەفتاکان، نەوەیەکی دیاری ھەمانووسانی کوردین زۆر بە ھووڕی دەکەونە ژێر کاریگەری ئەدەبی ڕیالیستی و بە ھەی بوونی کێشەیەکی نەتەوایەتیی زیاتر بەرەو ئەدەبی بەرگری و ناسیونالیزمی و بە دیاری کراوی لە ژێر ھەژموونی ئەدەبی ھووسی دان. بەتایبەتی ماکسیم گۆرکی و دیسکۆفیسکی تریرەدسکی کاریگەری تەواویان بەسەر ھەمانووسانی کوردەیە. بەیەشە زۆتر گۆشەنیگای ئەدەبی ئەوانە لەسەر فۆرم بووە، نەوەک تەکنیک و شێوازا و بونیادی ئەدەبیی.
لە ئەدەبیات دا بە گشتی پەوڕەک ھەیە و پەڕەوی دەکەت وەک جولیا کریستەفا دەڵێ: ھەموو تێکستێکی ئەدەبی ھێشای لە ناو تێکستی پێش خۆیەتی. بە واتایەکی دیکە گەڕانەوەی نەوە بە پێش نەوەی خۆی ھەنگ ڕەوابەت، ئەمە بە ھەزی نەوەی دواتر دەردەخات. لە من ئەمە بە ھەمان بە باش نایبینم چونکە دەبەت ھەمان ھەمیشە لەگەڵ گەڕانکاری و پەویستی ژیانکردنی مرۆڤایەتی خۆی نوە بکاتەوە و ھاوکات لەگەڵ

شۆڕش و ئاڵوگۆڕی ژیانی جیهانی بکات.
من ئەم دەرچوونە لە قاوغی پشوو لە ڕۆمانتیسیزمی کورد زۆر بەدگومان دەبینم، هەرچەندە خۆ جیاکردنەوەی ئەدەبی پێوستی بە چەکەرە و ڕەبازی ئەدەبی خۆی هەیە. بەڵام لە ئەدەبیاتی کوردی تەنیا هەوڵ دەبینەت، هەروەک هەروەک ئەکتاڤیەپاس گوتوویەتی: نوێخوازی لە بەرانبەر نوێخوازییەکی تر ڕەخنەی گرتووە و خۆی بەیان کردووە، بەیە لەگەڵ مانیفێستەوە دەریدەبڕن. بۆشکۆی دیکەیان ئەو جەنگەیە کە لەنێوان گرووپی ئەدەبی شارچییەتی هەیە، بیانووکەش ئەوەیە کە جیاوازی ستایلی کارکردنە، یاخود جیاوازی بڕوانبەر بە زمانی ئەدەب. ئەگەرچی مانیفێستەکە چ لەنێو فیکر و چ لەنێو ئەدەبیاتی گەلانیشدا شتێکی نوێ نییە، پێشتر لەنێو ئەدەبیانی گەلانی ڕۆژهەڵاتیشدا هەبووە، بە نموونە لەنێو فارسەکاندا، (بزورگی عەلەوی و سادقی هیدایەت و د. موسەدەق) هەبوون، ئەم ئەدیبانە لەژێر کاریگەری ئاڵوگۆڕی ڕۆشنبکی سیاسی لە ئێران، ئەو مانیفێستیان دەرکرد، لەناو عەرەب و بۆتایبەتی ئەدیبانی عەڕاقیش وەک (سامی مەهدی و فازل عەزاوی و فەوزی کەریم و خالید عەلی) دروستبوون، ئەمانیش لەژێر کاریگەری فیکری چەپگەرایی بوون کە لە ئەوروپا وە وەک پەدەک لە لوبنان و میسرەوە ڕووی لە عەراق کردبوو، ئەم دەستانە خۆیان ڕاگەیاند و مانیفێستی تایبەت بە خۆیان بڵاو کردەوە.

دەستە و گروپە ئەدەبییە کوردییەکان

بەهەمان شێوەش لەناو ئەدیبانی کورد، مانیفێستەی ئەدەبی گرووپی کفری و ڕوانگەییەکان بۆتایبەتی بزوتنەوەی (ڕوانگە لە ساڵی ١٩٧٠) هەبوون، ئەم بزوتنەوەیە یەکەمین بانگەوازی خۆی لە بەرواری ٢٥/٤/١٩٧٠ دا لە ژمارە (١٥) ی ڕۆژنامەی (هاوکاری) لە شاری بەغدا بڵاوکردەوە. بزوتنەوەکە خواستی سەرەکی نوێکردنەوەی ئەدەبی کوردی بوو، بە هەوڵی کەمەڵێک قەڵەمی تازەی ئەو سەردەمە کە دواتر دەبنە ناوێکی دیاری ئەدەبیاتیی کوردی، لەوانە (حسێن عارف، کاکەمەم بۆتانی، جەمال شارباژێڕی، جەلال میرزا کەریم، کەمال ڕەووف محەمەد شەرکە بکەس) ئەمانە لە ژێر دروشمی (بیری نوێ، وتەی نوێ، کرداری نوێ)، هەستکردن بە زەرورەتی تازەکردنەوەی ئەدەبی کوردی و نوێکردنەوەی جیهانبینی خوێنەرانی کورد، هەدەستن بە داشتنەوەی کەمەڵێک فۆرم و پێودانگ و جومگەی کێنی ناو ڕۆشنبیری کوردی و گۆڕینی بە فۆرم و ناوەڕۆک و بابەتی تازە. لەوانە شەرکە بکەسی شاعیر یەکێک بوو لە ڕابەرانی بزوتنەوەکە هەرچەند ڕۆمانتووسانی

وەک حسێن عارف و کاکەمم هەبوون، لە ئەمە زێتر لە لە چوارچێوەی شیعریی و هەوەی تاکەکەسی مایەوە، نەوەک دەستە و گروپ.
هەروەها لە نەوەدەکانیشدا مانیفێستی (وێران) و پێشووتریش کەمێک نووسەری هەولێر دەستە چەمعییەکیان بەناوی قوتابخانەی هەولێر هەبووە، لە هەندەرانیش گرووپی (هەندییەکان) لە پەنای کاری فیکری و لێکۆڵینەوەدا خەیان ئاگەیاند. لە هیچ یەکێک لەو دەستە و گرووپانە کاریگەری خەیان نەخستە سەر نەوەکان و ئەو ستایلە ئەدەبییەش کە تا ئێستا کاری پێدەکرێت. لە لە هەر یەکێک لەم بزوتنەوە ئەدەبییەکان بەتایبەتی کوردی ئێستا چەندەکنووسان و هەمانووسان کەمتر دەردەکەوێت و مانیفێستیانە نەبووە مەدەل و گوتارێکی زاڵی ئەدەبی و نەوەی دوای ئەوان بیکات بە بنەما و کاری پێکات، چونکە ئەدەب کاری تاکگەرایی نێک گرووپ کە ئەمە دوای چارەکە سەدەیەک بوو بە تێگەیشتنی فیکری لەناو ئەدەبانی کورد، هەر بۆیە دواتر لە بەرەیەک هەڵوەشانەوە، کە بینیمان گرووپەکانی کەرکووک و هەولێر و هەندەکان چۆن توانەوە و نایان توانی تاکو نەوەکانی تر شتێک زیاد بکەن بە سەر ئەو مانیفێستە ئەدەبییانە، چونکە دەرکەوت ئەدەب کاری تەنیایی نێک گرووپ.
دواجار ئەوەی کە لەچەمکی مانیفێستەوە تێدەگەین، کارێکی دوو پاتییە، یەکەمیان:. لە پشت دەقی ئەدەبیدا مشتوومێکیی مەعریفی و هزریی دەنێتە ئاراوە تا بڕەو بە جیاوازییەکان بدات، دووەمیان:. ئەوەیە کە لەو دیووی ئەدەبدا جیاوازییەکان دەمرێت، دەروونناسی کەسی تۆندەڕ دادەبەزێت لە نووسەری دەق کە ڕەخنە لە دەقەکەی دەگیرێت و بە ئاسایی وەریدەگرێت، ئەوەش کە گورز لە جیاوازی دیدگا دەوشێنێت، گرووپێک ئەوانیتر پشتگوێ دەخەن و دایاندەبەن لە دونیای ئەدەب، بە بیانووگرتنی نوخوازی و دابڕان و کەلێنێک دروست دەکەن و تاقی دەکرێنەوە، بۆیە هەموو مانیفێستێک تەنیا وتەنیا بە ماوەیەکی کورت دەژین نەوەک درێژ.
دوو دۆیی پێشوو مایی ئەوە بوون کە ببنە فاکتەرێک بۆ گۆشەسەندنی ئێستای ڕەمانی کوردی هەرچەند ڕەمانووسانی نەوەکانی پێشوو لە پەنجەکانی دەست تێنەدەپەڕین.
لەوانە حسێن عارف لە هەشتاکانەوە هەردوو ڕەمانی شار و ئێندیشەی مەڤەکی چاپ کرد، عەزیزی مەلا ڕەش کوخا سەوە و غەوارە خەسرو جاف کەردەرە و هیچی چاپ کرد.
لە ئەدەبیاتی شاخ و کەو دا، محەممەد موکری ڕەمانکانی سەگوڕە و تەڕە و هەڕەس و حەمە کەریم عارف کەچی سووری چاپڤکرد. لە هەندەرانیش چەند بەرهەمێک لەدایکبوون وەک ڕەمانی مرنا کاکەی ڕەند و هاوارا دیجلەیە محەممەد ئەزەن، بەشەوەزاری کرمانجی

ژووروو.
ئەگەر چی لەم قۆناغانەشدا یەک شەوازی گۆرانەوە و کاریگەری شەسیالیستی ناسیۆنالیزمی بە زۆربەی ڕۆمانکانەوە دەبیندرێت، دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم قۆناغە ڕۆگەی خەشکرد بە ئەوەی کە ڕۆمانی کوردی لە قۆناغی نوێدەکان زۆر زیاتر پەشبکەوێت، گەشەندنکی وا بەخۆیەوە ببینێت کە هەرگیز گەشەندنی وای بە خۆیەوە نەبینیبێت.
سەرباری ئەو ڕۆمانانە کەمەک ڕۆمانووسی ڕۆچەک کورد ڕۆمانیان بە زمانی بۆگانە ڕۆمان دەنووسی ناوبانگی جیهانییان هەبوو وەک یەشار کەمال کە بە تورکی دەنووسێت (سەلیم بەرەکات) بە عەرەبی (ئیبراهیمی یونسی) کە بە فارسی دەینووسی.
هەرچەند ئەم ڕۆمانووسانە لە لایەنی زمان ناچنە خانەی ڕۆمانی کوردی کەچی لە ناوەڕۆک باسی ژیان و خەباتی کورد دەکەن.

-دواین نەوەی ڕۆمانووسی کوردی

تا ئێستا جگە لە چەند ڕۆمانووسەک کە بە پەنجەی دەست هەژمار دەکرین، گەرنا بە گشتی ڕۆمانووسانی گەنج لەژێر هەژموون و کارتێکردنی ڕاستەوخۆی نەوەی پێشوتر دەرنەچوون و نەیانتوانیوە ئەم قاوغە تەک بشکێنن. بە نموونە ماوەیەک لەمەوبەر من دوو ڕۆمانی دوونەوەی جیاوازم خوێندەوە کە هەردووکیان لە ناوەڕۆکدا یەک باس بوون. کە یەکیان نەوەی حەفتاکان و هەشتاکانە دووەمیان ڕۆمانووسەکی تازەیە، هەردووکیان لە فۆرم و ناوەڕۆک باسی ڕۆکخستنکانی ناو شاری بزوتنەوەی کوردایەتی دەکەن. ئەمە کاردانەوە و موتربە کردنی بیری لقی دووەمە لەسەر فۆرم و بیری و کەدی یەکەم لق و پەپی گرتووە، کە دەبووایە سیمایەکی نوێی بە بیرکەی دابوایە. بۆیە پێوستە ڕۆمانووسان هەمیشە خۆیان تازە بکەنەوە و بەرەو ڕۆوت و کارتێکردنی تازە بچن، لە بەرامبەرشیدا هەوەی زۆر جوان هەن وەک پێگرافیکی شەوانی باکەی کەماڵ سەعدی، لە ڕووی شکلییەوە و سادیستییەتی ڕۆمانی بۆگاوەی بەندە و زانستیی مرۆڤی هەرزانی گەران سەباح، عیرفانی ڕۆمانی میدیای هەشەنگ شێخ محەمەد. کە بە تەواوی لە فکر و ناوەڕۆکی ڕۆمانکانی پێش خۆیان دەرچوون و تازەن بە ئەدەبیاتی کوردی. ئارنست هەمینگوای دەڵێت: شەوازی نووسین ئەوەیە، وا بنووسیت، پێشتر کەس وای نەنووسیبێت، داهێنانیش ئەوەیە لە هیچ داهێنانکی پێشتر نەچێت.

پێیام لە نەو ڕۆمانی کوردی دا.

هەمیشە لە هەموو دونیادا ڕۆمان پێیامکی بەرزتری بە خوێنەرانی

پییە، بۆیە زۆر جار نووسەر دەگەیەنیتە ئاستی دووەمی و دەهاوکێی جددی. لێرە کارامەیی و زەندی نووسەر خۆی زیت دەکاتەوە و دێتە پێشەوە کاتێك کە وا لە خوێنەر دەکات ناچار تا ئاستی دەق بەرزبێتەوە، چونکە پانتایی نێوان و خوێنەر نووسەر زۆر جار وەك پانتایی نێوان زەوی و ئاسمان وایە، گرنگە باشترین نووسەران ئەو کەسانە نەبن کە بۆ ئاستی خوێنەر نەیێنە خوارەوە بەڵکوو ئەوە خوێنەرە دەبێت بە پایەکان و نەردەبانەکانی نووسین سەرکەوێت وەك جبار جمال غریب دەڵێ: من گەر یەك خوێنەرم هەبێت درێژە بە نووسین دەدەم.

سەرەڕای هاتنی گلباڵ و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا و سەرقاڵبووونی زیاتری مرۆڤکان و خەریکبوونیان بە بابەتێ کورت و خێراکان، تا ئێستاش هەمان پێگەی خۆی لەدەست نەداوە و هەماننووسانیش بەردەوام لە هووی تەکنیك و گرێچنی و گەڕانەوەی هووداوەکانەوە، پڕن بە هونەرکەیان دەدەن. هەرچەندە لەگەڵ دەرکەوتنی کۆمپیوتەر و مۆبایل و ئامێرە زرنگەکان، باسی مەرگی نووسراوی سەر کاغەز و بەر لە هەمووشیان باسی مەرگی هەمان لە جیهان دەکرێت. مێژووی هەماننووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو هەمانانە سەرکەوتووترن کە لە گەڵانەوەی هووداوەکان فرەیی و هەمەچەشنی زیدەتر سەرکەتووترن لەوەی کە هەماننووس یەخۆی تەنیا یەك هووداو بگرێت و تا کۆتایی بە دوای دابچێت. لە بەر دوو هۆکار.

هەی هەمان لە هەمبەر فەلسەفەدا:.

هەبەتە ژانری هەمان یەکەکە لە هەگەزەکانی ئەدەب کە مرۆڤ بە دەربڕینی زمانەکی جیا لە گەڵانەوەی هووداو و بەسەرهاتەکانی ژیان بەدەر لە نووسینەوەی مێژوو و یادەوەریی و بیرەوەرییەکان، بە زمانەکی تابەتی تر و باڵاتر لەوانەی پێشوو کە باسمان کرد، لە هەگای گەمەی زمان و گەڵانەوەی سەرد و گەڵانەوە بە ڕابردوو و دەرخستەی داهاتووی خۆی پێ دیاری دەکات. هەروەک ئەلبەت کامۆ لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا ئاژۆ "ئەوەی هەمانی پێ لە ژانرەکانی تری ئەدەبی جیا دەکرێتەوە هەمەچەشنی و فرە هەهەندی هەمانە لە نووسینەوەی هووداوەکان" بەمەش هەمان وەك قورسترین و زەحمەترین ژانری ئەدەبی دیاری دەکرێت. بە هەمان شێوە کامەی هەماننووسی جیهانی لە درێژەی تەواینەنە تایبەتییەکانی خۆیدا دەنووسێت " بۆئەوەی بتەوێت ببیت بە فیلەسووف سەرتا بە هەمانەک بنووسە" گەر بێت و ئەمە دیدگایەکی ئەدەبی بێت بە باگرتنی دەقی هەمان، پێچەوانەکەشی هەر دروستە. وەک ژان پۆڵ سارتەری فیلەسووفی بوونگەڕایی ولە سەرنجی دەخاتە سەر فەلسەفە " فەلسەفە وەک نووسینی

ڕەمان وایە، لە هەموو ژووداوێکدا پرسیارێک دروست دەکات" بەم پێودانگە کێواتە دەکرێت ڕەمانووس وەک فیلەسووفێکی بچووک لەی بواندرێت. سەرباری ئەوەی کە مەرجە نووسەری ڕەمان سەرتا ئەدیب بێت و دواتر ڕوانینی تایبەتی و باڵای هەبێت بە ژیان و سەرداوی جیاواز و ئەبستکراتی و ڕەهایی هەبێت بە پڕۆژیکتەیی ژیان و دەرخستەی نهێنی و پێنهانکانی ناخی مرۆڤ لەبەر یەک هەڵبخات، شیکاری بە بکات و بیخاتە بەر خەرمانی ئەدەب و ئازایانە و بە بوێرێوە بیخاتە بەر باس.

هەمەچەشنی و فرە ڕەهەندی لە ڕەماندا:.

مەژووی ڕەمانووسانی جیهانی ئەمەی سەلماندووە، کە هەموو ئەو ڕەمانانە سەرکەوتووترن کە لە گەڵانەوەی ژووداوەکان فرەیی و هەمەچەشنی زەدەتر سەرکەتووترن لەوەی کە ڕەمانووس یەخەی تەنیا یەک ژووداو بگرێت و تا کۆتایی بە دوای دابچێت. لە بەر دوو هۆکار. یەکەمیان: تەنیا ژووداوێکی دیاری کراو، خوێنەرێکی دیاری کراویش بە سەرنج دەگرێت.

دووەمیان: تەنیا یەک ژووداوی گشتگیر پەیامێکی دیاریکراویش بەدەستەوە دەدات. وەلە لە فرە ڕەهەندی ژووداو دا خوێنەری هەمە ڕەنگ و پەیامی فرە چەشنیش دەکاتە ئامانج.

ئەرکی ڕەمان لە ژیانی مرۆڤ:.

هەروەک چۆن هەردوو نووسەری دیاری جیهانی بواری دەروونی ماسۆشیێت و سادیزمی، دەناتا فرانسە دیسادی فەرەنسی، ناسراو بە مارکیز دیساد لە ساڵی ١٧٤٠- ١٨١٤ و فێن زاخر مازۆخی نەمساوی لە نێوان ساڵانی ١٨٣٦-١٨٩٥ دوو نووسەری دەروونشیکران نەبوون بەڵکوو دوو ڕەمانووس بوون توانیان گەورەترین هەر دوو نەخۆشی سادیستیێت و ماسۆخیزمی بدۆزنەوە. بەمەش دەشێ ڕەمانووس ببێتە فاکتەیەک بە چارەسەر و گەڵانکاری گەورە لە سەرجەم کایەکانی ژیانی مرۆڤایەتی، لە ژگاری و ئازادیی و پاراستنی چەمکە مرۆییەکان.

تەنانەت وەک بەرگریکاری نوێ و بە لاگیری و گۆدانە قرخە و مقەکان و هەواردەی جیاوازیێ سروشتییەکان، ڕەمانووس ڕۆڵی کارای دەبە وەک ژیل دەلەز دەڵێت " نموونەی هەرە گەش لای من بریتییە لە: کافکا، بیکێت، گیراسیم لەکا و گەدار، نووسینەوەی تەتەڵەیەکی زەر جوانیان داهێنا، ئەویش نووسینەوەی تەتەڵەی تایبەتی خۆیانە. بەو پێیەش وەکوو کافکا ئەرکی ڕەمانووس نووسینەوەی ژووداوەکان و پیسی و پەخەی مرۆڤ وەک خۆی و لە ژێگای شڕۆڤەکانی هەزر و خەیاڵی تایبەتی نووسەر، بەمەش نووسەر دەبێتە هەڵگیرسێنەری شۆشکی تایبەتی لە ناخی خوێنەردا و لەکۆتکانیشی دەچێتە خزمەتی گیرفانی

کەسانی تر، بەناوی شکستی فکری و کۆمەڵایەتی و سیاسی، نەتەوەیی و نژادی، ئەمش بە ڕوونی لە لای ماکسیم گۆرکی لە "دایک" و "زانکۆکانی ژیانم" و چیخۆف "زیندە خۆن" و دیسکۆفیسکی لە "تاوان و سزا" دا بە سەرجەم قەهرمانکانی دیکە دەبنە سیروەرتی ژیان لای خوێنەر.

زمان لە ڕۆمانی کوردی دا

سەرباری ئەوەی ڕۆمانی ئێستا لە ناوەڕۆکی گشتیەوە و تەکنیک و شێوە و شێواز و بوونیاد بەهێزە، لە بگرەوەی هەموشتزان و کۆم شتزان دا، پشکەتووترە لە ڕۆمانکانی شستکان و حفتاکان، ئەمش کاریگەرییەتی زەر و زەوەندی وەرگرتانی دەقی بیانی و نووسەرانی بگانیە لسەر ڕۆماننووسانی کورد.

پەم خش بوو ئەم ڕوون بکەمەوە کە ئێستای ڕۆمانی کوردی لە ڕووی زمان و لە ڕۆمننووسی و ڕۆزمانی کوردی، لە خراپیترین دەخی زمان دایە و دەتوانین بڵێین زەربەی ڕۆماننووسانی کورد نشارزان بە زمانی جگماکیی، هەر ڕۆماننووس ڕۆمننووسکی تایبەتی خۆی هەیە و بەتایبەتی تر لە بەکار هێنانی زمانی و ڕۆمننووسی، سەرباری ئەوەی بەچوونی جیاوازم هەیە. بە باشم زانی دەستکاری نکەم و وک خۆی بیهێمەوە، هەرچەندە جخار ئەم تا ئێستا یەک ڕۆمننووسی دیاریکراو و یەکانگیریی کوردیمان نییە، بەڵکوو ئەسف هەریەکەمان بە جۆرک دەنووسەت. وەک ئەوە وایە بڵێین لە جەنگدا هەموو شتەک ڕەوایە، ئەمش کاریگەری نەرێنی زمانی داگیرکاریی زمانکانی سەردەستە و کچ و تەکڵەی ڕۆمانووسانە بە ئەدەبی دەرەوە و کە سەری زمانی کوردی خواردوە.

ئەنجام:.

هەبەتە هەموو دەقەك چەندان گشەنیگای جیاوازی هەیە و دەشەت چەندان تۆژینەوە و خوێندنەوەی جیاواز بە یەک دەق بکرەت، ئەوەی ئەمەیش شیانی ئەوەیە لە چەندان گشەی دیکەوە لە بارەی ڕۆمانەوە بدوێن، وەلە ناکرەت لە بارەیانەوە نەدوێن. ڕۆی تەناچەت ڕۆمانەک بنووسرەت، هەڵگری هیچ پەیامەک نەبەت، خوێنەر هیچی لەوە فەر نەبەت و کەم و زەر بەشداری لە گۆڕینی هزری تاکی کورد نکات، خوێنەری کورد تامەزرۆیە، خۆی لە ڕۆماندا ببینێتەوە، تەکڵەی ببەت و پرسیاری لا دروسست بەت، ڕۆماننووس بە ئاسانی دەتوانەت خوێنەری بوروژێنەت. خوێنەر لە ڕۆمانەوە فەر دەبەت، چەن چەژ لە ژیان وەردەگرەت و زەر جار خۆی لە دەقدا دەدۆزێتەوە کە لە واقیعدا دەستی نەاکەوەت. بۆیە دوای ئەو لکۆڵینەوەیە دەگەینە ئەو

دەرئەنجامی ئەمانی کوردی لە نەوەندەکی جیاوز دایە نە فرە دەنگی و نە یەک دەنگ، واتە ئەمانی کوردی نەوەک تاک توانیویەتی وەک دەنگی جیاواز سنووری زمانەکانیتر ببڕێت و هەروەها وەک ڕەوت و دەستە و گروپیش نەبێتە ئەوەندەنگی کە ببێتە ئیبازێکی بە هەزی ئەدەبی و کاریگەری و لێکەوتەی بەسەر گەلانی دیکە دا هەبێت، تەنیا هونەری ئەمانی کوردی لەسەر هەوڵی جوانی تاکەکەسی ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

کوردی:.

-ئەمانی کوردی، مەژوو و سەرهەدان، لە سەرەتاوە تا ئاپەینی (١٩٩١)- سەنگەر زراری. گەڤاری ئامان، ژمارە (٢٣٩)، نیسانی (٢٠١٧)
-ئەمانی پەنجەمین کتێب. جمال جبار غریب.چاپی ٢٠٠٩.
-کتێبی یادداشتەکان ئەلبەر کامۆ. و پەشێو حسێن. چاپی ٢٠١١.
-کتێبی فەلسەفەی ژیل دەلەز. و ئەبین ئسوێ اسماعیل. چاپی ٢٠١٨.
-حسێن عارف : ڕوانگەو یاران و نەیارانی- دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم ، سلێمانی- چاپی یەکەم ، 2005 .
شوان ئەحمەد : ڕوانگەی یار و نەیار . 04-12-2013ئەژنامەی ئەیکترۆنی وتاری کورد.
مانیفێستی ئەدەبی. سمکۆ محەمەد . ئەژنامەی ئەگای کوردستان ٢٠١٩ ئازار ٢٧ .

عەرەبی:.

-تأريخ الرواية، الموسوعة العربية العالمية- مجلد (١١)، مؤسسة أعمال الموسوعة للنشر و التوزيع, ط٢، ١٩٩٩.

- كتاب نظرية النص الادبي. عبد المللك مرتاض. 3- يونيو 20017.
- لأدب بين القومية والعالمية كيف يصبح الأثر الأدبي جزءا من الأدب العالمي. https://al-vefagh.ir/News/163716.html

فارسی:.

- دن كيشوت.سروانتس ترجمه ی محمد قاضی. – ٢٩ بهمن- ٣١٩٧ .
-نام كتاب : مسخ (The Metamorphosis)نويسنده كتاب : فرانتس كافكا ژانر كتاب : پوچ گرايانه قالب ادبی : رمان زبان : آلمانی تاريخ خلق اثر : پراگ ، ١٩١٢ تاريخ چاپ : ١٩١٥ ناشر: Kurt Wolff Verlag.

-بهرترین رمان ها تحلیل رمان ۱۹۸۴ اثر جورج اورول. پتامبر 23, 2019/2 دیدگاه /توسط محمدرضا تیموری.

فلاشباک.. لە دەفتەری بیرەوەریی ڕۆژانەوە..6/ ستیڤان شەمزینی

ستیڤان شەمزینی
بەشی شەشەم

ئەمە ڕۆژکی ناخۆشە، تاڵەفزیۆنکان تەنیا بۆنی مەرگ و باروت و خوێنیان لێدێت، ختووکەی هەستە ساناتسیەکانمان ئەدەن. هەموو شتێک بۆنی شەڕی گرتووە، شەڕێک کە ئێستا ناوەرم بەم ناڕەوایە چوونکە بە تەمەتی خیانەت بە میقسەڕە ژەنگاویەکەی شەڕش سەرم لە لاشە دەکەنەوە. بەیارمداوە وەک هەموو ڕۆژکانی تر سەرخۆش بم و خەم بۆئاگا بکەم لەم کەمەنگەیە کە سەرچەپی و خۆبەندانیەتی بە ئاو کوشتارە بەمانایەی لەسەر دەسەڵات لە کوردستان هەیە. کارەباش نیەە، بۆیە دەچم بە هەڵەی میدیا، دەخوێنمەوە و گوێ لە پارچە مۆسیقای "مەنامەر" دەگرم. دوێنی لە خوێندنەوەی ڕەمانی "الحب فی الزمن کولیرا" ی گارسیا مارکیز بوومەوە، لەوانەیە ئەمە شتێک لە گوێ بەدکانی "بەدڵەر" بخوێنمەوە. دوای ئۆوەش ئەڕەم بە باڵی "نزار" لە خوار چایخانەی شەعب، چاوەڕوانی برادەرکیش ئەکەم بۆ ڕکەوت بیبینم و پێکەوە دوو پێک بە خەمی قووڵی نیشتمان هەڵدەین. ئەگەرچی پارتی بیست ڕۆژێک پێش ئێستا، لەلایەن خەیاڵەوە شەڕی ڕاگرت، بەڵام هێشتا لە بواری کرداریدا، هیچ هەنگاوێک بۆ ئاشتی نیەە. پەمەوایە هەردوولا ماندووبوون لە شەڕ، ڕەنگە جارە ڕێککەوتنێک بهێننە دی بۆ لەبەر چاوگرتنی بڕژەوەندیی هەردوولا، لەبەرئەوەی شەڕێکە وەک ئەوە نیەە لە ڕاگەیاندنکانەوە باسی لێوە ئەکرێ، چوونکە چەند وردە ڕەشنبیرێک وا بۆی چوون و پێیانوایە کە دوای 31ی ئاب و پێکهێنانی بۆڕی ئەنتی پارتی "هاوپەیمانی دیموکراتی کوردستان" هیچ ئومێدێک بۆ پێکەوەهەڵکردن و گەڕانەوە بۆ هاوپەیمانی نەوان یەکێتی و پارتی نەماوە بەو جۆرەی لەکاتی "بۆڕی کوردستانی"دا هەبوو. لێدوانکانی مەسعود بارزانیش کە وتبووی

"دەستی خەم ئەبەم گەر جارێکی دیکە دەست بخەموە دەستی تاڵەبانی" تەنیا قسەیەکی عاتیفییە و باهۆزی بەرژەوەندییەکان رایدەماڵێ.
لایەنی دووەمی پرسەسەکە ئەوەیە، ئەو شەڕەی نزیکەی سێ ساڵە و هەشت مانگە بەردەوامە لە پای چی؟ ئەو هەموو خوێنە لە بەرژەوەندیی کێ؟. لەو تێناگەم ئەو خەڵکە چۆن بەوایان کرد کە شەڕەکە دەستبەسەراگرتنی پارێ گومرگی برایم خەلیلە لەلایەن پارتییەوە؟ خۆشستەکان و زەحمەتی مەلایی و جەلالی گومرگ لە ئارادا نەبوو. ئەی شەڕی هەکاری و پاکتاوی هەشتاکان بە چی بوو؟؟! نەخێر ئەمە شەڕی دەسەڵات و مافی خەڵک تەنیا ناونیشانێکە بۆ بەردەوامی و ڕەوایێدان بە کۆنەپەرستترین شێوەی باڵکانی بزووتنەوەی کوردایەتی. لەلای پارتیشەوە ئەوەی لە ڕۆژنامە و تەلەفزیۆنی "گوڵان"ەوە ئەوتڕێ تەنیا درۆ و پاساوداتاشین و سەفسەتەیە. ناوزەدکردنی تاڵەبانی بە شەیتان و شاگردی "مەکیاڤیلی" تەنیا هەوڵێکی پووچە بۆ مودمینکردنی شەڕکەر و جەماوەری حزبەکەیان.
کە ساڵی 1992 هەموو شتەک لە نێوان پارتی و یەکێتی فیفتی فیفتی دابەشکرا، ئەمەی کەمەنیستەکان وتمان کوا ماف و ئازادیی خەڵک؟ لە بادینان هاوڵێ نەزیر عومەر "ئارام" و لە سلەمانیش "بەکر عەلی"یان تیرەر کردین!! ئەو زەمەنە کە وەزارەتی دارایی بە دەست یەکێتی و کاک "دارە"وە بوو، بە باسی برایم خەلیل نەبوو؟ ئەوسا کە داهاتی کوردستانیان وەک بڕا بەش دەکرد بۆچی پارتی نەیدەووت جەلال تاڵەبانی پیلانگێڕی ئەکا؟ دیمەنەکە ئاشکرایە، شەڕەکە شەڕی بەرژەوەندییەکانە، کەی بەرژەوەندییەکانیان کەوتە ئاشتی وەلات ئەکەن بە ماستی مەیو.. سیاسەت قەزوونە و مەڵێن شت بووی گەر بەم دوور نییە ڕۆژێ بێتە پێشەوە دووبارە برابەشی داهات و دارایی کەمەگە دابدەشن و قاقاش لەدەن بە ئەو "کەر"انەی خەیان لە شەڕی ناوخۆدا بە کوشتن داوە.

20-12-1997

تێبینی: ئەم بەشە لە لاپەڕە 24-27 کتێبی "فلاشبای"چاپ و بڵاوکراوەتەوە. کتێبەکەش لە سەرەتای ساڵی 2017 چاپ بووە.

وابەوات، جیهـــــان دەبێتە دوو جیهان.. فازیل شەوێ

گەرچی مشکی مرۆڤ، یەکێکە لە ئاژەڵترین لوغزی بوونی مرۆڤ و کاری خالقی هەسارە بەسنووردارەکەمان، زانایانی پسپۆڕی ئەم بابەتە، زۆر نهێنیی گەورە و بە سوودی ئەو پێکهاتەی جەستەی مۆڕیانە کەشف کردووە، کە هەر لە (٣-٥٪) جەستەمان پێکدەهێنیت و لە (٢٠٪)ی وزەی لەشمان بە خەی دەبات.

زانایان دەڵێن، مشکی مرۆڤ، بەرهەمی گۆڕانکاریی و ئەزموونە کۆنەکەبووکانی چەندان ملیۆن ساڵەی بوونی ئەمیبە. لە خرایی گەشکردن و پەرەسەندنی لەو سەدەیی دواییدا، بەسنوور و کاریگەر. ئەوەشمان لەبیر نەچی کە هەر (١٠٪)ی مشک بەرپرسە لە ئەنجامدانی داهێنان و گواستنەو و ئاڵوگۆڕی زانیارییەکان کە پێدەگوتریت(بیرکردنەوە)، وە لە (٩٠٪)کەی دیکەی، وەک بەردەست و کارگەزار، کاردەکات بۆ خزمەتکردنی ئەو بەشە بچووکەی بەرپرسی (بیرکردنەوەیە)، هەرچەندە، هەموو بەشەکانی مشک بەیەکەوە، لە هەموو چرکەیەکدا کاردەکەن، بەڵام کارەکانیان جیاواز و فرەشێوەیە.

لە پەلی پێنجەمی ئامادەیی(پەلی ی١١ ئەستا)، جاران لە کتێبی ئینگلیزی بابەتێک دەخوێندرا، کە کابرایەک (١٠٠) ساڵ دەخەوێت و کە چاودێکاتەوە، شتێ ئەوتۆ دەبینێت، کە ناچیتە ئەقڵ… . ئەمە خوێندکاری ئەوکات، ئەستا، نەک تەواوی ئەو شتانە، بەچاوی خەمان دەبینین و بەکاریان دەهێنین، بەڵکە تەکنەلۆژیای پشکۆتووی سەردەم، داهێنانی ئەوتۆی کردووە، کە هەر لە سیحر و ئەفسانە دەچن و جێزانە هی سەیر و سەمەرتر دەبینین.

ئەستا، پرسیارەکە ئەوە نییە (١٠٠)ساڵی دیکە، چ داهێنان و تەکنەلۆژیا و زانیارییەک بەرهەمدێنین، بەڵکو پرسیارەکە ئەوەیە، ژیان لە (١٠) ساڵی داهاتووداچ گۆڕانکارییەکی بەسەردادێ، هەرنەبە لە رووی زانست و تەکنەلۆژیاوە؟

لەوتەی فامدەکەم، لە کەمێنی ئەمدا، نەک هەر باوانکان دەڵێن:(نازە خانی کچم… کاکە هەڤی کوڕم… دەبێتە دکتەر، ئین شائەڵڵا!) بەڵکو، مامەستا و ئابڕوکانیشیان لە دەفتەر و لەسەر

پێشەی ئەزموونەکان بەیان دەنووسن: ئافەرین دکتۆرە نازۆ ئافەرین دکتۆر هەقی... . جا جگیربوونی خوونی (بوون بە دکتۆر)یش لە سوونگەی ئوودانییە، کە ئەوان دەبنە فریادڕەســـــــــی نەخۆش و دەردەدار و پەککەوتووەکان، بەڵکو هەم بە پەداهەڵگوتنە بە ژییری و لێهاتووی ئەو مندااڵانە و شانازیکردنشە بە داهاتووی ماددی زامنکراوی ئەوان. گەرچی تەماڵنم لە نەوەندی پەروەدەکاریدا بەڵکەرد ـــ بە سەدرەی سەران ڕەژەک، نەمدیت و نەمبیست، بەڵکوو بەر، ڕابەر، مامۆستا، لە وتارەکدا، لە هەڵبەستەکدا، لە ئاماژەیەکدا، پایە و مەقامی کەناس و کارگوزار و شاگەر و پیندەز... باسبکەن. لە کاتەکدا با یەک ڕەژ بەردەست و کارگوزارەکانی نەخۆشخانەیەک، مان بگرن ئەوجا دەزانن، حاڵی دکتۆرەکان چەن دەبە!

خوێندەری بەڕێز، ئەوەی، لەڕدا دەیخوێنیەوە، نە خوونە نە خیاڵ، بەڵکو پەڕشیینە بە بەئاگایی بەرپرسان و داهاتووی پاشکەوتەی نەوەکانمان، ئەگەر زوو بەئاگا نەێنەوە و هەنگاوی جددی بە گەڕانکاریی ڕەشەیی لە سیستەمی پەروەردەی وڵات نەکەن. جیهان، ئیمڕۆ روو لەیەک لەو دوو ئاراستەیە؛ ئاراستەی گەشەی تەکنەلۆژی و زامنکردنی خۆشگوزەرانی تاکەکان... وە ئاراستەی چەقبەن و تەراتێنکردن لە خاڵی جگیری نەگۆ و قوبەسەر کردنی نەوەکانی داهاتووی نزیک... .

مەبەن، "گوریس بە یەکسەری نەدەگەیشتە و جانابیشت... ." من لەناو جەرگەی گەڕانکارییەکاندام و لە نزیکەو دەزانم و دەبینم، چ نەخشە و پلان و بەرنامەیەک، (لەو وڵاتانەدا) ئامادە دەکرێت بە خزمەتکردنی ئایندە، دەشبینم، ئەمامانان، سەرۆکەای ئەو هەموو بنەما و کەرەستە بایەخدارو مەزنانەی کە خودا پێی بەخشیووین، لە چ پاشگەردانی، قور ولیتە و زەڵکاوەکدا، ئەو کاتە جوانانەی تەمەن، دەکوژین بەبە وەدەستهێنانی هیچ داهێنان و بونیاتنانێک... !

هەر (دە) ساڵێکی دیکە، ئەم جیهانە دەبێتە دوو جیهان: ژیان و ژینگەی جیهانی تەکنەلۆژیاو زانست و خۆشگوزەرانی، وە، ژیان و ژینگەی جیهانی جەهل و دواکەوتن و کەوتن.

لە جیهانی یەکەمدا، نەوەیەک دێنە سەر سەکەی ژیان، پێیان دەڵێن (نەوەی ئەلفا) (Alpha Generation)، بیرکردنە و پێشە و کارکردنی ئەوان، ئاسمان و ڕێسمان جیاوازە لەگەڵ، ئەوەی ئەمە لە پەڕگرامی خوێندندا هەمانە. ئەوان هەم ژیانی خێیان هەم ئایندەیان زامندەکەن بە کارکردن:

(لە بوارەکانی ڕەبەت)دا: چاککردنەوەی ڕەبەت، چاودێریکردنی ڕەبەت، کارپێکردنی ڕەبەت، بەرنامەڕێژیکردنی ڕەبەت، ئەمزموونگرایی ڕەبەت، بونیاتنانی بەهاکانی ڕەبەت، داهێنرانی ڕەبەت، جوانکاریی ڕەبەت، نووسینگەی ڕەبەت، پێشنگاو نمایشکردنی ڕەبەت، فرۆشگای ڕەبەت... .

(لە بوارەکانی داتا)دا: زانای داتا، لێکۆڵەری داتا، دەرهێنەری داتا، شیکەرەوەی داتا، چاودێری داتا، پسپۆڕی پاراستنی داتا، بریکاری داتا، دەڵال و فرۆشیاری داتا... .

(لە بوارەکانی فۆکەوانی)دا: فۆکەی بیفرۆکەوان، بەڕێوەبەری بنکەی ئەو فڕۆکانە، ئەندزیاری ئەو فرۆکانە، شۆفێری تەکسی ئەو فڕۆکانە، فیتەری ئەو فڕۆکانە، پۆلیسی هاتووچۆی ئاسمانی ئەو فڕۆکانە، دیزاینەری ئەو فڕۆکانە، بەرکاربەری ریموت کۆنترۆڵکان، نووسینگە و پێشنگای کڕین و فرۆشتنی ئەو فڕۆکانە... .
(لە بورەکانی تەندروستی)دا: گەنجکردنەوەی پیرەکان، پارێزەری تەندروستی ئەقڵی خەزان، خزمەتکاریی بەساڵاچووان، ڕەکخەری جینا تەکان، بەهێزکەر و گەشکەری مەشک، ئاڕاگەکردن و چاککردنی جینات.

(لە بوارەکانی زیرەکیی دەستکرد)دا: سەرپەرشتیاریی زیرەکیی دەستکرد، نووسەری زیرەکیی دەستکرد، مەزیکژەنی زیرەکیی دەستکرد، هونەرمەندی زیرەکیی دەستکرد، کارگێری زیرەکی دەستکرد، شارەزای زیرەکی دەستکرد، پارێزەری ئاسایشیی ئیلکترۆنی ئەو زیرەکییە، بەکاربەری زیرەکی دەستکرد... .

(لە بوارەکانی هاتووچۆ)دا: فەرمانبەری بنکەی هاتووچۆی زیرەک، ، فەرمانبەری دارایی ئەو بەڕێوەبەرایەتییە، ، ئەندازیاری ڕێگای زەرەک، چاککردنەوە و نەژێنکردنەوە، تیپی خاوێنکردنەوە، بنکەکانی داگرتن (شەحنکردنەوە)، دیزاینەری ئەتەمبیل و گالیسەی تازەبابەت.
(لە بوارەکانی بلووتووس)دا: ئەندازیاری بلووتووس، یاساناسی بلووتووس، دیزاینەری بلووتووس، کارگێری کەمپانیای بلووتووس، پسپۆڕی بەکاربەری بلووتووس، فرۆکاری بلووتوس، بەڕێوەبەری بەرهەمهێنەری بلووتوس... .

(لە بوارەکانی چاپی سێ ڕەهەندی)دا: ئەندازیاری خانووی دیگیتاڵی، دیزاینەری خانووی دیگیتاڵی، وەستای خانوودروستکردنی سێ ڕەهەندی، بەرهەمهێنەری کەرستەکانی سێ ڕەهەندی، پسپۆڕانی سێ ڕەهەندی لە

نشتەرگەریدا، چاپ و چاپەمەنی سێ دەهەندی، لێکۆڵینەوەی کێرتەی سێ دەهەندی، تەکنەلۆژایی شتە زیندووەکان، ئەندازیارو وەستای چاپی سێ ڕەهەندی، پشکنینەری ئامێر و کێرتەی چاودێری چاپی سێ دەهەندی، پێشخەرانی بەرنامە و بەرنامەکاری چاپی سێ دەهەندی... .

(لە بوارەکانی پارەوپوولی دیگیتاڵی)دا: یاساناسی پارەی دیگیتاڵی، ماڵیاتی دیگیتاڵی، پسپۆڕی پارەی دیگیتاڵی، بەڕێوەبەری سامانی پارەی دیگیتاڵی، کارگێڕیی تەئمین کردنی پارەی دیگیتاڵی، دیزاینەری پارەی دیگیتاڵی، شیکەرەوەی زانیاری و داتای پارەی دیگیتاڵی... .

(لە بوارەکانی کێرتەی هەستدار)دا: دیزاینەری کێرتەی هەستدار، وەستای بەستن و دانانی کێرتەی هەستدار، جۆا و تەونکەری قوماشی هەستدار، ئەندازیاری گواستنەوەی زانیاریی کێرتەی هەستدار، بەگەردرووی قوماشی هەستدار، تەکنیککاری سیستەمی هەستدارو چاککردنەوەی... .

(لە بوارەکانی ئاسمان و فەزا)دا: نەخشەدانەری کار و پێیامی تایبەتمەند بە فەزا، بەڕێوەبەری ووشکەخانە، تیپی ووشکەدان، تیپی بارو بارکردنی ووشکەکان، تیپی کەشناسی فەزا، چاودێریی هاتووچۆی فەزا، سەرپەرشتیاری بنکەی هەڵدانی ووشک، زانایانی شیکەر و پشکنینەی ووشکی گۆاوی لە فەزا، شارەزا لە بواری پاراستنی بەها ڕووشتییەکان لە پیشەسازیی فەزادا...

(لە بوارەکانی کان و سەرچاوەکانی فەزا)دا: دەزگەرۆ و کەشفکەری ئەستێرە و ئەستێرەکان، تیپی سەرزەوی بۆ دەرهێنانی کانەکانی ئەستێرەکان، پسپۆڕی هاوردەکردنی کانەکان لە فەزاوە، بەکاربەری تەبەتەکانی کانەکانی فەزا، زانای پسپۆر لە ماددەکانی ئەستێرەکاندا، کریکاری تووانەنەوەی کانەکانی ئەستێرەکان، بەڕێوەبەری شیکەرەوەی داتا و زانیاریەکانی ئەو کانانەی لە فەزاوە هاوردەکراون... .

(لە بوارەکانی وزەی ناوکی)دا: دیزینەری بەرهەمهێنانی وزەی ناوکی، ئەندازیاری کارگەی وزەی ناوکی، تەکنیککاری وزەی ناوکی، سەرپەرشتیاریی کارگەی وزەی ناوکی، کارگێڕیی کۆمپانیای ئەو وزەیە، کۆنتڕاکتەری بەرهەمهێنەری ئەو وزەیە، نەخشەدانەری وبەرهێنانی وزە لە فەزادا، بەڕێوەبەری پڕۆژەکانی وزەی ناوکی...

(لە بوارەکانی پزیشکیی جینی)دا: پشکشکاری ڕاچیتەی خواردنی

تەندروستی، توژەری داچڵەکی خواردنی تەندروستی، شارەزای خۆراکی تەندروستی، تەکنیکەکاری پسپۆڕ لە گۆڕینی جینەکاندا، ئەندازیاری کۆمپیوتەر و هاوکاری جینەکان، پشکنەری پسپۆڕی زانیاریەکانی جینی، دیزینەری دروستکەری کۆئەندامەکان لە بواری جینەکاندا… .

(لە بواڕەکانی میتۆد)دا: نەخشەسازی تۆری میتۆد، کریکار لە بواری کاری میتۆد، ئەندازیاری سەلامەتیی کریکارانی میتۆد، بەکاربەرێی تۆی میتۆد، وەستای چاککردنەوەی تۆی میتۆد، پاسەوانی میتۆد، چاودێری میتۆد… .

(لە بواڕەکانی کۆمپیوتەری کۆنتیەم)دا: بەرنامەدانەڕی کۆمپیوتەری کۆنتیەم، شیکەرەوەی زانیاریی کۆنتیەمی، چاودێریی تایبەتمەندی کۆمپیوتەری کۆنتیەم، بەڕێوەبەری بواری بەرنامەی کۆنتیەمی، بەکاربەری بەرنامەی کۆنتیەمی، چاودێری تەندروستیی تایبەت بە بەرنامەنەڕی کۆنتیەمی… (کۆنتیەم، لقی زانستکی زانیاریی کۆمپیوتەر، کە زانیاریەکی بەسنووری ئامارەکات، بە بەکخستن و چاککردنەوەی بەرنامەکانی کۆمپیوتەر، بە نموونە هاککردنی دەزگایەکی کۆمپیوتەریی… .)

(لە بواڕەکانی واقیعی تەکۆ)دا: ـ تایبەت بە ئاوەتەکردنی ژیانی واقیعی بە زانیاریی دیگیتۆڵی و خەیاڵئامێزیدا، بریکاری سەفەری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعیی تەکۆ بەرجەستە دەکەن، چارەسەرکەری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعی تەکۆ بەرجەستە دەکەن، ڕاهێنەری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعی تەکۆ بەرجەستە دەکەن، سەرپەرشتیاری ئەوانەی لە کارەکانیاندا واقیعیتی تەکۆ بەرجەستە دەکەن، دیزاینەری گەمەکانی واقیعی تەکۆ، بەرهەمهێنەری فلیمی واقیعی تەکۆ، دەرهێنەری ئەو جۆرە فلیمە… .

(لەبواڕەکانی گۆشتی دەستکرد)دا: دیزاینەری تاقیگەی زیندوو بە بەرهەمهێنانی گۆشت، بەڕێوەبەری خانەی گوشتی دروستکراو لە تاقیگەدا، دیزینەری گۆکەی بەرهەمهێنانی ئەو جۆرە گۆشتە، ڕاوێژپێکراوی ئەو جۆرە تاقیگەیە، شارەزا لە بوای بەها وەشتیەکانی ئەو جۆرە بەرهەمە، چاودێری ئەو جۆرە بەرهەمە، ئەندازیارو بەڕێوەبەری بەرهەمهێنانی ئەو جۆرە گۆشتە… .

(لەبواڕەکانی پێتەکۆلی ئینتەرنێتی)دا: شارەزا لە داهێنانی بەرنامەی پێتەکۆلی ئینتەرنێتی، وەستای خانوبەری پێتەکۆلی ئینتەرنێتی، دیزاینەری پێشاکی زیرەک پێویست بە بەرنامەی

ئینتەرنێتی، چاودێری تەندروستی ئەوانەی لەو بوارەدا کاردەکەن، پسپۆر لە تائمینکردنی کەسکانی ئەم بوارە، شارەزا لە ئامارکردنی زانیاریی و داتای پەیوەندیدار بە ئینتەرنێتی، زانای ئینتەرنێتی، وستاو تەکنیککاری ئەو ئامێرانەی ئەو زانستە… .

(لە بواری فێرکردنی زیرەک)دا: دیزاینەری سیستمی فێرکردن و خوێندن بە زیرەکیی دەستکرد، داهێنەر و پشخێری بەرنامەی فێرکردن و خوێندن بە زیرەکیی دەستکرد، ئەندازیار لەو بوارەدا، وستاو تەکنیککار لەو بوردا، داهێنەر لەو بوارەدا، چاودێر لەو بوردا، شارەزا و داهێنەر لەو بوردا… .

ڕیزبەندیکی درێژ لە گەڕانکاریی چاوەڕوان دەکرێت، لەم بوارانەی باسمان کردن، لەم چرکەساتەدا کاریان تیدا دەکرێ و داهاتوویان نزیکە، لەم ڕۆژانەدا ئیسرائیل، یەکەم سەبەتە گەشتی دەستکردی خستە بازاڕەوە.

چەن ئەستا هەرزەکارەکانمان نازانن، پیشەی مەنجەسپیکەرێ و مسگەریی و ناڤبەندی و خومچییەتی چیبووە، هەربزانە، زەریش لەو پیشانەی ئەمڕۆمان دەنە ڕیزی، پیشە کەنە بەسەرچووەکان و هەر لە فەرهەنگەکاندا ناویان دەمێنێ.

چاوخشانێکی خێرا بە ناوەڕۆکی بەرنامەکانی ئیمڕۆی خوێندن لە هەرەمی خەماندا، ئاماژەیە بە ئاست و ئاراستەی پەروەردە و فێرکردن لەو ناوچەیەدا، کە بەشایەکی گەورە هەست پێدەکرێ لە نێوان پەیگرامی وەاتە پشکەتووەکان و ئەوەی خەمان. ڕاستە کەسپەکان زەرن، بەڵام ماقوولیش نییە، هەروا تەراتێن بکەین و لەسەر بەرنامە و پەیگرامە کلاسیکییە بەسەرچووەکاندا بڕۆین. ئەگەر لە کتێبی جوگرافیای، تا ئێستا زەوی، دوو جوولەی هەبێ، ئەوا لە کتێبی جوگرافیای ئەو وەاتانەدا، فەرخواز فێردەکرێت کە زەوی (١٢) جوولەی هەیە.

تە بڵێی کاتی ئەوە نەهاتبێ، ئیمڕۆ جوولەیەک بکەین و ئەو قەناغە تێپەڕینین؟!

وا بڵێن، جیهان دەبێتە دوو جیهان. چەقین لە جیهانی نەزانیدا، تاوانێکی مەزووینی گەلێک گەورەیە دەرحەق بە نەتەوە و مرۆڤایەتی.

گرتەیەکی چەند غەمگین بوو، کە لەم ڕۆژانەدا، باوکێک گوتی:" هەر

پێنج منداڵەکەی خۆم لە بەر خوێندن دەرهێناون، متمانەم بە پەروەردە و فێرکردنی ئەم وڵاتە نەماوە!”

(سەرچاوەکان، ئینتەرنیت بە چەند زمانێک.)

فازیل شێوە ــ دوبلن

دار و ڕووەک.. برایم فەقێشی

بوون بە بە ژینگە، نەبوونە. هەرچی ژینگە دەگرێتەوە، گرێدراوی ژیان و چارەنووسی مرۆڤە. گرێدراوی هەست و فانتەزی و بیرو وهزر و فەرهەنگ و تێگەیشتنی مرۆڤە، کە لە ئەدەبیات و هونەر و باوەڕی خەڵکدا ڕەنگی داوەتەوە. مرۆڤ لەو کاتەوە وەک کەمەڵێک کەس دەژیی، ژیانی گرێدراوی سیاسەت بووە، هەرچی گرێدراوی ئەو بووبێ، لە بازنەی سیاسەتدا ماماڵەی لەگەڵدا کراوە.
بەسەرهاتی سرووشت پڕ لە کارەساتی و کارەسات هەی هەڵقەندن و کەچی زیندەوەران بە مرۆڤەوە لە شۆنی سەرکی ژیانیان بووە و گەیدەبوون و لە شوێنک نەمانەوە بە درێژایی سەدان هەزار ساڵ، دەربەی ئەویە کە لە ژینگە گرینگتر بە زیندەوەران نییە. هەر ئەم، ژینگە بە هەر دوو باردا دەکاتە ئامانج چ بە ژیان و چ بە تێکدانی.
شەڕکان لە سەرەتاوە هەتا ئەمڕۆ، ئەم دەردەخەن کە وێرانکردنی ژینگە بەردەوام ئامانجی شەڕ بووە. هیچ شەڕک لە جیهاندا ڕووی نەداوە کە ئامانجی وێرانکردنی ژینگەی نەبووبێ. دوو شەڕی جیهانی یەکەم و دووهەم بە پانتای شۆنی شەڕکان وێرانی ژینگەی لێکەوتەوە. بۆمبارانی هیرۆشیما و ناکازاکی لە میانەی شەڕی دووهەم، بۆمبارانی کیمیایی شار و گوندەکانی هەڵەبجە ساڵی ١٩٨٨، شەڕی نێوان ئێران و عێراق، شەڕی باڵکان، شەڕی ئەفغانستان، شەڕی کەنداو، شەڕی داعش، شەڕی ژیمەکانی ئێران، تورکیا، سوریا، عێراق لە گەڵ کورد، بۆمبارانی شارەکانی سنە و سەقز و سەردەشت و پیرانشار وێرانی ژینگەی لێکەوتەوە و لە هەموو ئەو شوێنانەدا، وێرانکردنی ژینگە بەشێک لە سیاسەتی شەڕ بوو. کردنە ئامانجی ژینگە بە مەبەستی سیاسی- ئابووریی- تیجاریی قەڕ و چەپەڵ و نامرۆڤانەیە.

کورد لە شوێنێک نیشتەجێیە، کە کۆنترین مرۆڤی مسکۆنی نیشتەجێبووی مرۆڤە. ئەم مرۆڤە کۆنەی مزۆپۆتامیا (ناوچەمان) و خاکی کۆنی تری نیشتەجێ لە پانتای شاخ و کێو و دشت و پەدەشت و کێناری ڕووبار و ناو دارستان و لەوارگان بەردەوام کۆوتونەتە بەر هەرشی قۆمکانی گەیدە. ئەو خەکانەی تا ئێستا ماونەتەوە و لە ناوچوون وەک کورد و ئەرمەن و جوو ئەمەش خەیان و ژینگەیان دەکەونە بەر هەرشی گەیدەکانی دوێنێ کە خەیان بە تورک و فارس و عاڕەب دەناسێنن. میژووی هەرکام لەو گەیدانە گرەدراوی کوشتن و وێرانکردن بووە و گرەدراو هەیە. پەلامار بە سەر خاک و ژینگەی کورد و ئەرمەن و جوو ئێستاش بەردەوامە.
حکوومەتی تاران و ئانکارا و بەغدا و دمەشق سەدان گوندی کوردستانیان خاپوور کردووە و تورکیا بە بەر چاوی مەدیای جیهانەوە دار زەیتونەکانی عەفرین و دارەکانی باشووری دزیی. ئەو دارانەی ئاوا دزران، ئەو دارستانانەی لە لایەن ئەران و سۆواتی تەوە ئاوریان تێبەردرا، تەنیا دار نەبوون.
ئەم دارانە ژینگەی کوردستان و ڕواەت و سیما و ناسنامەی وڵاتی کوردانن. ئەم دارانە لە بەر کوردبوونیان وەک ئەو مرۆڤە کوردانەی هەڵدەواسرێن و حەوت حەوت لە ناو مالی خەیاندا دەکوژرێن، دەسووتێندرێن و دەبەدرێنەوە و دەدزرێن. ئەو دارانە بە تەنیا دار و بە تەنیا ژینگە نیین.
لەم وڵاتانە و لە شوێی مان و نامانی کورد، دار و ژینگە دەوری سیاسی دەگێڕن. دار دەکەونە بەر ڕق و توڕەیی و بەر بەبەزەیی. دار کە لە ژینگەی کوردستان خەیان دیتەوە، وەک کورد سەیر دەکرێن. هەر دارەک لە وڵاتی ئەمە مرۆڤەکە، کە دوور لە ئیرادەی خەی سیاسی کراوە و کۆشراوەتە ناو شۆ.
وێتنامییەکان خەیان داری لەوار و دارستانیان دەبیەوە و لە خەیان قایم دەکرد و خەیان دەبوونە دار لە شۆ لە گۆ یانکییەکان. دارەکان لە گۆ سەربازانی ئامریکا بە پارەزگاری لە شوێنی ژیانیان چووبوونە بەرەکانی شۆ. هەر وێتنامییەک کە دەکوژرا، دارەکیش لە گۆی سللار دەبووە. خوێنی پارتیزان و خوێنی دارەکان جووتی یەکتر دەبوون. دارەکان سەرباز بوون، پشمەرگە بوون. هیچ ئەمریکاییەک بەزەیی بە دارەکاندا نەدەهات، ئەوان هەر دارەکیان کە دەکوشت، مرۆڤێک لە گۆی سللار دەبووە. وێتنامییەکان چەندە فرمێسکیان بە سەربازەکانیان دەشت، هەرئەوەندەش فرمێسکیان بە دارەکان دەشت.
ژینگەی سەرگەی زەوی بە دەستی مرۆڤ، هەر ساە و هەر وەرز و هەر ڕۆژ وێران دەکرێ. مرۆڤ دەنگی ژینگەی خەی نابیستێ. ئەمساە زەوی لە کانەدا، ئوسترالیا، ئامریکا، ئامریکای لاتین لە بەر تەوژمی گەرما

چـزی لـهـسـتا، گـی نـاو دارسـتانـکان لـ شـونـک و لـ وـاتـک نـوـستا و گـیشتـ تورکیا و یـنان و ئیتالیا و سپانیا، ـک ئـو شـونـانـی بـ گوزـران و سـیرانی مـرـف تـکدراوـ و سـانـ بـ میلیـن خـک ـوویان تـدـکات بـ بـ ئـوـی گوـ بدرـتـ وـرانی ژینگـ.
ئـوـی ئـمـژانـ تووشی تورکیا بووـ، سووتانی دار بـ تـنیا نییـ، دـرخستنی ـووی فاشیستی و مـیلی تـرنـبووی سیاسهتبازان و تاجرانی سـکس و بازـیان و حـراجخانـکانی جـهستـ و فـابریکـکانی خواردنـوـی ئـلـکـلی و دـهـاـکانی محـبـتخانـکانی ئـستانبول و قـراخ دـریا و مـگـکانی سـیر و سیاحـت و توریسم و مـیلی تـرنـبووی حزبی ئیسلامی حاکم و سوـتانـکـی ئانکارا و دـهـالـکـی مـزادخانـکانی سیاسییـ، کـ لـ جیاتی پـاگـیشتن بـ ژینگـ و خـکـکـی بـ دروـستکردنی کاخ و فـرـکـخانـ و شـونـکانی تر ژینگـ وـران دـکات.
ئـوـی ئـمـ لـ تورکیا ـوو دـدا بـرهـمی سیاسـتی قـژ و چـپـی حزب و وـات و خـکـکـ کـ سـد سا بـ بیر و تـگـیشتنی فاشیستی گـژ کراون. ئـوان لـ فـرگـ و باخچـی منداـان و زانستگا و ماـکان فـر دـکرـن کـ "بیـر تـورک دونیـایـ دـیـر" تـورکـک یـک دونیـا دـهـنـ.
بـ خاوـنی ئـم تـگـیشتنـ، وـرانی ژینگـ و مـرـقی جگـ لـ خـیان، بـایخی نییـ. ـکردن بـ دارستانـکانی گـرـدراوی سیاسـت و فاشیسم، فـهبازانهیه!

برایم فـشی
٠٤/٠٨/٢٠٢١

ژنـگوندییـکی تورک لـ ئـردـگان راپـی: ئـمـیـ رـفـتارـکانی سـرـک؟.. رـزا شـوان

ژنـگـوندییـکی تـووـی تـورک لـ شارـدـی (مـوگـلا) لـ رـژئـاوای تـورکیـادا، کـ دارستانـکانی دـسووتـن. لـ ئـردـگانی سـرـکی تورکیا تووـبـوو، بـ هـی رـفـتارـ نابـجـیـکـی ئـم

دواییەی، کە سەردانی زیان لەکەوتووانی ئاگرکەی کرد. کە تا ئەمڕۆ (٨) کەس بە هۆی ئاگری دارستانەکانەوە گیانیان لەدەست دان و چەندین بریندار سووتاویش گەیەندرانە نەخۆشخانەکان. شارەزاریەک بە تورکیا کە خاوەنی بەدیان فڕۆکەی جەنگیەی، کە هەمووی بە کوردەکردن و سوتاندن و وێرانکردنی کوردستان بەکاردەهێنن. کەچی خاوەنی فڕۆکەیەکی ئاگرکوژێنەوە نین. فڕۆکەیەکی هەلیکۆپتەری ئاگرکوژێنەوەیان لە دەوڵەتی کازاخستان بەکرێ گرتووە. ئەردەگان مانگانە بە ملیۆنان لیرەی تورکی بە جاشە بەکرێگیراوەکانی لە لیبیا و سووریا و عێراق و سەمال دەدات. کەچی خاوەنی فڕۆکەیەکی ئاگرکوژێنەوە نیە.. چەند وڵاتێک لە رای خوا بە فرۆکەی ئاگرکوژێنەوە یارمەتی تورکیا دەدەن. نێک لەبەر خاتری ئەردەگانی دیکتاتۆر و خوێنمژ و تورکیای ڕەگەزپەرست و فاشیست، بەڵکو لە پێناوی پاراستنی ژینگە ، کە پەیوەندیی بە سەرجەم مرۆڤایەتیەوە هەیە.
ئەردەگان (١٣) فڕۆکەی گرانبەهای تایبەتی بە خۆی کەیە. دەیتوانی یەک فڕۆکەی بە خۆی بکەیایە و (١٢) فڕۆکەی ئاگر کوژاندەوەی بکەیایە. لە کاتێکدا کە لیرەی تورکی هێندە بەهای دابەزیوە، ئابووری چووە.
ژنگوندیەکە لەوە پەست و تووڕەبوو، کە ئەردەگان بە هەموو ئەقڵیەوە کیسە چای بە قوربانیانی سووتانی دارستانەکان هەڕەشە دا. کە لە هەفتەی ڕابردوو چەندین شاری تورکیای گرتەوە. بووە هۆی زیانی و مادی ڕەحی.
ژنگوندیە تورکەکە، کە بە ناچاری ماڵەکەی لە موگلا بەجێهێشت، کە گەی ئاگر گەمارۆی دابوو. وتی:"سەرۆک ئەردەگان لە جیاتی ئاوەی کە ئاوی بە گەل بدایە. کیسە چای بە هەڵدەدان. ئایا ئەمە بە سەرکی کەمار دادەنرێ؟" ژنگوندیەکە لەسەر ڕەخنەکانی ڕەیی و وتی:" وەکو پێویست ئاوایان لە کوژاندنەوەی ئاگرکەی شارەکەمانیان نەداوەتەوە" ژنە گوندیەکە درێژەی بە قسەکانی دا و وتی:" ئایا مندااڵ سووتاوەکانمان بە دەگمەنەوە؟ ئایا ماڵە سووتاوەکانمان بە دەگمەنەوە؟ ئەمە لایەنگیریی سەرکمان کرد و خستمانە سەر سەرمان، بەڵام ئێو ئەمەی تۆهەڵدایە سەر زەوی"
ژنگوندیەکە پرسی:"چۆن سەرکی کەمار بەم شێوەیە دەبێت؟ ئایا سەرک کەماری لەم شێوەیە هەیە؟ لە جیاتی ئاوەی کە ئاومان بداتێ، کیسە چای بە خۆکی هەڵدەدات! ئایا دەکرێ سەرک بەم شێوەیە بێت؟!"
ئەردەگان لە ماوەی ڕابردوودا، ڕووبەووی ڕەخنەیەکی زۆر بووە. بە

هەی هەدانی کیسە چای بە زیانلەکەوتووانی لافاو و ئاگرکەوتنەوە لە دارستانەکانی چەندین ناوچە و گوند و شارەدی تورکیادا. ئەمەش شەوە رەفتارەکە کە ئەردەگان دەیکا کە بە زەری لە کاتی هەبژاردنەکاندا کردوویەتی و دەیکات.
لەپاڵ ئەو رەخنانەی کە ئۆپۆزسیۆن لێیان گرت، پەرلەمانتارەکانی پارتەکەی ئەردەگان، رووبەڕووی هەمان رەفتار بوونەوە. وەکو تێز و گاڵتەپێکردن گوزارشتیان لە هەمان هەڵوێستی رەتکراوەی ئەردەگان کرد بەرامبەریان لە پیاوەکانی ئەردەگان. لە دووبارەکردنەوەی رەفتارە بە ماناکانی سەرکی تورکیا. کە بووە هۆی وروژاندنی رەخنە و ناڕەزایێکی زەر. تەنانەت لەناو پارتەکەی خۆشیدا ئەو رەفتارە ساوڵکەیێی ئەردەگانیان پێ خۆش نەبوو. هەدانی کیسە چای بە خۆکی، سێز و بەزەیی نییە بە زیان لەکەوتووانی لافاو و ئاگرکە. بەکو ریکلامەکی سیاسی و پێشوەختەی هەبژاردنەکانە.
(تانجە ئەزجان) کە سەرکی شارەوانی شارچکەی (بولو) یە سەر بە پارتی گەلی کەماری ئۆپۆزسیۆنە وەک رەخنە و تێز و گاڵتەپێکردنێک بە ئەردەگان، کیسە چای بە پەرلەمانتارەکانی پارتەکەی ئەردەگان داد و گێشکردن هەدا.
لە میانەی کەبوونەوەی پەرلەمانتارانی پەرلەمانی تورکیا. تانجە ئەزجان وتی:"هەر وەک چۆن سەرکی تورکیا رەجەب تەیب ئەردەگان رەفتاری کرد. منیش چاو لەو دەکەم" ئینجا ئەزجان کیسە چای بە پەرلەمانتارانی پارتەکەی ئەردەگان هەدا. لە دیمەنێکدا کە کەسانێکی زەر بە (کەمیدی) باسیان کرد.
ئەم هەڵوێستەی ئەزجان، پەرلەمانتارەکانی ئەردەگانی پەست و تووڕەکرد و ئەزجانیان بە (بە تەربەت و قەزەوەن) ناویان برد.
ئەزجانی سەر بە پارتی گەلی کەماری. لە لەدوانێکیدا لە گرتەقیدیێیەکدا، کە لە لاپەڕەی خۆی کە لە تۆڕی پێوەندییە کۆمەڵایەتیەکاندا بڵاوی کردەتەوە، دەڵێت:"وەک چۆن پەنابەران هاتن، ئاوهاش دەڕۆن. پەرلەمانتارانی داد و گێشکردن تووڕەبوون. بە هەورکردنەوەیان کیسە چام بە هەدان. تا ئەوان بە نۆگریس و بە تەربەت و دیکتاتەر باسم بکەن. کارەکەم هەڵوێستەکی تراژیدی کەمیدیە. لەکدانەوەی بە ئەو بۆچۆنەم"
لە هەفتەی رابردوودا، کە خۆکی دەڤەری (ریزا) لە باکووری تورکیا. کە بە هۆی لافاوەوە (٦) کەسیان لە مردن و (٢) کەسیشیان تا ئێستا ونن و نەدەزراونەتەوە. خۆکییەکە لە ئۆپەڕەی خەمباری و ماتەمینیدا بوون. کە ئەردەگان سەردانی کردن، لە جیاتی دڵدانەوەیان، لە دیمەنێکی ناشیرین و نامەدا،

کیسێ چای بێ ئامادەبووە زیان لێکەوتووەکان هەندا. بە هەی ئەم رەفتارییەوە، رەخنەیەکی زۆر و تونديان لێ ئەردەگان گرت.
(*) دەقی قسەکانی ژنەگوندییەکە و سەرکی شارەوانی بولو تانجە ئەزجان لە رۆژی (٥/ ئاوگوست/ ٢٠٢١) لە سایتی (الزمان التركي) دا بڵاوکراونەتەوە.
٦/ ئاوگوست/٢٠٢١

بەهاری خامۆش.. شیعر : احمد شاملو وەرگێڕانی: پشکۆ ناکام

" بهار خاموش "

بەسەر ئەو فانۆسی
هیچ دەستێک دایناگیرسان
بەسەر ئەو " تۆشی" یەی
لەسەر تاقەکە مایەوە بە دەنگ
بەسەر ئەو ئاوێنە ژەنگاویيە
بەسەر ئەو " بەشکۆ " یەی
کەس ناینۆژان

بەهاری چاوەڕوان کراو
بە ئەوەی بکەوێتە خەی ، هات
لەهەر سەربانێک ڕاوەستا
.....و گەشت
لە هەر چیایەکا هاوارکی کرد
..... و گەشت
کەس پەیا نەبوو
غەمناک یا دەخۆش ، کە پە بخاتە
سەر جادەی خەوت
کەس لە سانی پەشتر
شاد یا غەمگین ، پەیا نەبوو

ئاهەک هەکەشە...
ئاهەک هەکەشە...
کەسە لە " کەپر"ەکەی (1) ، سەری دەرنەهێنا
نە مریشک لە هێلانە
نە دووکەڵە لە دووکەڵە کەش
هەوا بە لێیانی دەف
نەهاتە لەرزین
گوڵە بە خەی لە باغچەکەیدا ، نەڕوا
بەهار بە خامۆشی هات
ئەی حەسرەت بە ژیانی بەهاریی

کەسە لە " کەپر"ەکەی ، سەری دەرنەهێنا
نە مریشک لە هێلانە
نە دووکەڵە لە دووکەڵە کەش
هەوا بە لێیانی دەف
نەهاتە لەرزین
گوڵە بە خەی لە باغچەکەیدا ، نەڕوا

لێم" وەران سەرا" میحنەت هێنە
بەهار بە خامۆشی هات
و
حەسرەت ، بە جم و جۆڵەک
مەم دابگیرسێنە
و
دەرگا بخاتە سەرپشت
مەم دابگیرسێنە
و
دەرگا بخاتە سەرپشت

"""""""